

Paul Arnold

Laura en Julia. Een kleine geschiedenis van de Naamloze Vennootschap Laura en Vereeniging

Geschiedenis wordt wel eens voorgesteld als een verrekijker: wie ver kijkt kan veel zien. Geschiedkundigen lijken bevoorrechte mensen, maar de wetten van de optiek werken ook in hun nadeel. Kijkend naar wat ver is, wordt het dichtbije juist waziger. Is dat de reden waarom de stroom aan publicaties over de Limburgse steenkolenmijnbouw nog steeds geen bevredigende samenvatting heeft opgeleverd? Stonden al die onderzoekers en publicisten te dicht op de eigen tijd om tot een afgewogen oordeel te komen? Nu de Limburgse mijnbouwgeschiedenis weer volop in de belangstelling staat, blijkt eens te meer dat de historiografie over dit onderwerp flinke hiaten vertoont. Tot nog toe heeft geen enkele onderzoeker zich gewaagd aan een brede, diepgaande studie van de particuliere mijnbedrijven in Limburg. Dat is jammer, zeker wanneer men bedenkt dat na de mijnsluitingen vooral de particuliere mijnondernemers werd verweten weinig oog te hebben gehad voor de sociale belangen van hun werkrachten en slechts het eigenbelang hadden gediend.

Aan een gebrek aan bronnenmateriaal kan het niet meer liggen. Vanaf het begin van de jaren tachtig van de vorige eeuw hebben steeds meer betrokken instanties hun archieven beschikbaar gesteld voor fundamenteel onderzoek: DSM, de Oranje-Nassaumijnen, de Willem-Sophiamijnen, overlegorganen, vakverenigingen en sociale instellingen. De NV Laura en Vereeniging was één van de laatste hoofdrolspelers die zijn papieren nalatenschap prijs gaf aan de openbaarheid. De vennootschap bleef na de sluiting van de mijnbedrijven Laura en Julia met overheidssteun nog lang actief op diverse markten. In 1986 werd een groot deel van het archief overgedragen aan het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg. In 2001 volgde een substantiële aanvulling. Sinds 2002 zijn de archieven van Laura en Vereeniging, geschoond en geïnventariseerd, toegankelijk voor onderzoekers en andere belangstellenden. Zij beslaan ongeveer 90 strekkende meters.

Onderzoekers die beslagen ten ijs willen komen kunnen, het is al gezegd, niet rekenen op veel literaire bijstand. In de loop der jaren zijn slechts een handjevol, moeilijk bereikbare publicaties aan Laura en Vereeniging gewijd. Zij hadden vooral de bedoeling en opzet om de werkers in en rond de beide kolenputten een idee te geven, hoe en wanneer hun industrie ontstaan was en zich ontwikkelde had. Dat de historie van het bedrijf voor een belangrijk deel werd bepaald door ontwikkelingen en gebeurtenissen die zich buiten de poorten afspeelden

¹ 'Laura en Julia, vroeger en nu', in: *De Mijn* 1,2 5-7; 4 *gaten in de grond*; *Maatschappij tot exploitatie der Steenkolenmijnen Laura en Vereeniging* (Eygelshoven 1962); J. Jacobs, *Geschiedenis van de Société des Charbonnages Réunis Laura & Vereeniging te Eygelshoven* (ongepubliceerde kandidaatsscriptie 1964); 'Bij het beëindigen van de koolwinning', in: *Laurascope* (december 1974); G. Brouns, *Uit de geschiedenis van Laura & Vereeniging* (Eygelshoven 1975); 'Driekwart eeuw mijnbouw Laura en Vereeniging', in: *Jaarboek oudheidkundig en cultuurhistorisch genootschap Landgraaf* (Landgraaf 1986) 61-79.

laat zich raden, maar zij bleven goeddeels onbesproken. Alleen het werk van G. Brouns ontstijgt de beperkingen van de bedrijfskroniek. Zijn verzameling schetsen, direct ontleend aan de grootboeken, ordners en mappen waarover hij jarenlang als bedrijfsarchivaris van Laura en Vereniging de scepter zwaaide, werd slechts in kleine kring verspreid. Dit artikel combineert het een met het ander en relateert de geschiedenis van het bedrijf aan die van de andere Limburgse mijnbedrijven. Het rijke archief van de NV Laura en Vereniging vormde het uitgangspunt; de aandacht werd vooral gericht op de wisselwerking tussen bedrijfseconomische, technische en arbeidsorganisatorische ontwikkelingen. Zij nog opgemerkt, dat op geen enkel moment is getracht de historie van het bedrijf of de loop van de ontwikkelingen volledig weer te geven. Die taak vereist een meer diepgaande aanpak. Moge dit verhaal, in alle bescheidenheid, dienen als een aansporing.

Wat vooraf ging

Sinds 1850 was in Zuidoost-Limburg een hele reeks van boorcampagnes uitgevoerd, waarbij het bewijs werd geleverd dat het steenkoolveld waaruit de Domaniale en de Neuprick al sinds mensenheugenis kolen dolven, zich vanaf Kerkrade verder uitstreckte naar het westen. Op basis van die boringen waren bij de Staat dertig vergunningen aangevraagd voor de winning van steenkool, waarvan bijna de helft in de jaren 1860 en 1870 werd gehonoreerd. Door meerdere partijen concessie te verlenen hoopte de overheid mijnbouw via de markt te kunnen stimuleren.² Die opzet mislukte. Niet alleen waren de concessies te klein en de infrastructuur volstrekt ontoereikend, ook de economie zat tegen. Bovendien ontbrak het de concessiehouders aan voldoende financiële middelen en aan mijnbouwtechnische kennis. De Limburgse kolen zaten simpelweg te diep in de grond.³

De omslag kwam in 1889, toen de spoorwegingenieurs H. Sarolea en J. Cluysenaer de oprichting van de Zuider Spoorwegmaatschappij bekend maakten en een plan indienden voor de aanleg van een spoorweg van Sittard naar Herzogenrath. De overheid zag wel brood in de plannen, vooral omdat Sarolea en Cluysenaer zich via een partnerschap met de familie Honigmann en de Financiële Maatschappij voor Nijverheidsondernemingen verzekerd hadden van een surplus aan technische kennis en kapitaal. Toen de firmanten te kennen gaven hun spoorwegplan te willen ondersteunen met de bouw van één of meerdere steenkoolmijnen, leek eindelijk een doorbraak bereikt.⁴ In de loop van 1890 en 1891 besloot minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid ir. Cornelis Lely, tien van de dertien mijnbouwconcessies in te trekken. Terstond

² *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw I*: Delfstoffen Energie Chemie (Zutphen 2000) 29-31.

³ C.E.P.M. Raedts, *De opkomst, de ontwikkeling en de neergang van de steenkoolmijnbouw in Limburg* (Assen: 1974) 111-116.

⁴ Roland Bisscheroux, *Sarolea en de gebroeders Honigmann. Grondleggers der moderne steenkoolmijnbouw in Nederland 1888-1898* (doctoraalscriptie Universiteit van Amsterdam, 1994) 25-31.

dienden Sarolea en zijn partners aanvragen in voor de overname van zes vervallen concessie terreinen, om vervolgens de NV Maatschappij tot Exploitatie van Limburgsche Steenkolenmijnen op te richten. Op 2 mei 1893 werden de concessies verleend, als één geheel, onder de naam Oranje-Nassau. Minister Lely sprak van een belangwekkend experiment. Om de Oranje-Nassaumijnen een kans te geven zich te bewijzen, beloofde hij voorlopig geen nieuwe concessieaanvragen meer in behandeling te nemen. In oktober van dat jaar werd onder leiding van Friedrich Honigmann bij Heerlen begonnen met de aanleg van een eerste mijnschacht. Honigmann maakte daarbij voor de eerste keer gebruik van een door hem zelf ontwikkeld procédé, dat moest afrekenen met de problemen van het waterhoudend dekterrein. De verwachtingen waren hoog gespannen. De Ingenieur der Mijnen rapporteerde aan zijn bazen in Den Haag dat hij ervan overtuigd was dat het werk in 1896 kon zijn afgerond. Door technische problemen en ongelukken raakte die einddatum echter steeds verder uit beeld en de Honigmanns hulden zich in stilzwijgen. Het Staatstoezicht vermoedde boze opzet en het duurde niet lang, of de roep het monopolie van de Oranje-Nassaumijnen op te heffen resoneerde op het Binnenhof. Het ongeduld was groot want de conjunctuur vertoonde een stijgende lijn en de behoefte aan steenkool werd van steeds grotere urgentie.⁵ Terwijl hier en daar al voorzichtig werd gepleit voor staatsexploitatie, kreeg de in Brussel gevestigde *Société Anonyme des Charbonnages Néerlandais Willem-Sophia* in 1898 toestemming de braakliggende mijnvelden Willem en Sophia te ontginnen. Nauwelijks een jaar later maakte een ander Belgisch gezelschap zich meester van de concessies Laura en Vereeniging⁶ en hadden zich nog eens twintig kandidaten, meest buitenlanders, gemeld voor het nog niet vergeven deel van de Limburgse mijnvelden. De regering kon haar afwachtende houding niet langer handhaven. Niet alleen vreesde zij nieuwe chaos rond de verdeling van concessies, de mijnstreek dreigde vooral een speelbal te worden van economische krachten uit het buitenland. Nadat een staatscommissie positief had geantwoord op de vraag of een deel van het Limburgse steenkoolbekken van staatswege ontgonnen zou moeten worden, ging de Tweede Kamer met de aanneming van de Mijnwet van 1 mei 1901 nog een stap verder. Laura en Vereeniging was na de Oranje-Nassaumijnen en de Willem-Sophia het laatste particuliere mijnbedrijf in Limburg. Voortaan zou alleen de Staat nog mijnen bouwen.⁷

In 1903 werd met de aanleg van de Staatsmijn Wilhelmina begonnen. In 1906 opende de Staatsmijn Emma de poorten, gevolgd door de Hendrik in 1911 en de Maurits in 1915. Het aantal mijnwerkers, sinds 100 jaar vrijwel stabiel, groeide nu snel. In 1895 hadden de Domaniale mijn en de Neuprick nauwelijks meer dan 300 ondergronders in dienst. In 1900 werd het duizendste personeelslid

⁵ *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw* II, 31-35.

⁶ Beide concessies uit de jaren zeventig waren niet vervallen omdat de Duitse eigenaren, de *Eschweiler Bergwerksverein* en het *Vereinigungsgesellschaft für Steinkohlenbau im Wurmrevier* de door de Nederlandse regering geëiste borgsom hadden betaald.

⁷ *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw* II, 35-37; Raedts, *De opkomst*, 134-135.

verwelkomd. In 1910 waren er al 5.000 ondergronders; zes jaar later was dit aantal verdubbeld. Tegen het einde van de jaren twintig werkten onder- en bovengronds bijna 38.000 mensen bij de mijnen. Pas in de jaren vijftig zou dit aantal wezenlijk worden overschreden. In 1958 telden de Limburgse mijnen het hoogste aantal werknemers in hun geschiedenis. Bijna 60.000 mensen verdienen toen hun brood met de winning en verwerking van 'het zwarte goud'. Nog eens 30.000 anderen werkten in bedrijven die op enigerlei wijze met de mijnen verbonden waren. Direct na 1958 begon de neergang.⁸

Onder Belgische vlag

De *Société des Charbonnages Réunis Laura et Vereeniging S.A.* werd op 26 juni 1899 opgericht, op initiatief van de Belgische koloniaalentrepreneur luitenant-kolonel Albert Thijs (1849-1915). Grootste aandeelhouder was de *Banque d'Outremer*, een kort daarvoor door Thijs opgerichte zakenbank waarin hij zijn in de Belgische Kongo opgebouwde vermogen onderbracht en aanwendde voor de oprichting van nieuwe industriële ondernemingen. Tot de voornaamste deelnemers behoorden verder de Amsterdamse Bank, het bankiershuis Oppenheim uit Keulen, de *Eschweiler Bergwerksverein* en het *Vereinigungsgesellschaft für Steinkohlenbau im Wurmrevier*. Beide laatst genoemde gezelschappen waren sinds 1887 de gezamenlijke eigenaren van de Nederlandse mijnbouwconcessies Laura en Vereeniging. De vennootschap werd gevestigd in Brussel en kreeg een administratieve zetel in Eygelshoven, onder de naam 'Maatschappij tot exploitatie der Steenkolenmijnen Laura & Vereeniging'.⁹ Albert Thijs werd voorzitter van de Raad van Beheer en bleef dat tot zijn dood in 1915; de dagelijkse leiding kwam in handen van de Maastrichtse mijnningenieur Raymond Pierre, voorheen directeur bij de Ombilinkolenmijnen op Midden-Sumatra.¹⁰ In 1910 kreeg hij assistentie van commercieel directeur Willem Schweitzer en *ingénieur en chef* Jacques Gadiot.

Een van de eerste werkzaamheden betrof de aankoop van terreinen langs de Menweg, de beoogde bouwplaats van de mijn Laura, even ten westen van de kom van Eygelshoven. De benodigde zestien hectare bleken in handen van 48 verschillende eigenaren en ieder van hen probeerde zijn grond zo duur mogelijk van de hand te doen. Directeur Pierre zette zich ondertussen aan een grondige inventarisatie van de concessie. Hij schatte de hoeveelheid winbare steenkool

⁸ De cijfers fluctueren per auteur, zie: Ben Gales, *Delven en slepen. Steenkolenmijnbouw in Limburg: techniek, winning en markt gedurende de achttiende en negentiende eeuw* (Hilversum 2004) 207-208, 299; W. Jappe Alberts, *Geschiedenis van de beide Limburgen III* (Assen 1983) 236-237; L.H.M. Kreukels, *Mijnarbeid: volgzzaamheid en strijdbaarheid. Geschiedenis van de arbeidsverhoudingen in de Nederlandse steenkolenmijnen, 1900-1940* (Assen/Maastricht 1986) 559, 560; *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw III*, 65.

⁹ SHC, archief Laura en Vereeniging, inv.nr. 71, kopie oprichtingsakte.

¹⁰ Het Ombilin kolenveld op de Padangse Hooglanden van Midden-Sumatra werd in 1868 ontdekt. Ondanks belangstelling van particuliere zijde werd bij wet van 28 december 1891 bepaald dat de Nederlandse Staat als exploitant zou optreden. Tot omstreeks 1914 werd er uitsluitend met dwangarbeiders gewerkt. J.L. Chuysemaer, de latere president-commissaris van de Oranje-Nassaumijnen, ontwierp de spoorlijn die de Ombilimijnen verbonden met de kust.

Albert Thys, vleugeladjudant en vertrouwing van de Belgische koning Leopold II. Thys liet namens zijn broodheer de binnenlanden van Congo ontsluiten en vergaarde fortuinen met de stichting van grote koloniale ondernemingen die de natuurlijke rijkdommen van het land exploiteerden. Na zijn militaire carrière was hij voornamelijk actief als financier van industriële ondernemingen in Europa. Foto: *L'illustration Européenne*, 18 augustus 1869.

tot een diepte van 350 meter, op circa zeventien miljoen ton. Voldoende om de Laura een mooie toekomst te garanderen.¹¹ In januari 1900 werd de nieuwe Maatschappij geïntroduceerd op de beurs van Amsterdam. In het prospectus dat bij die gelegenheid werd uitgegeven, rekende Albert Thijs zijn toekomstige aandeelhouders een jaarlijks rendement voor van gemiddeld 14 procent voor de eerste dertig jaar en van 6,25 procent voor de volgende dertig jaar.¹² De Raad van Beheer zag de komst van een groot staatsbedrijf niet als een bedreiging: 'als die wet (de Mijnwet) wordt aangenomen, dan zullen we voor de toekomst vanzelf minder concurrenten te vrezen hebben en krijgt onze concessie een aanzienlijke meerwaarde'.¹³ De intentie was immers de Staatsmijnen te creëren als een vetkolenmijnbedrijf, actief op industriële markten en met een uitgebreid bovengronds bedrijf rond cokesovens. De mijnvelden van Laura en Vereeniging bevatten vooral magere kolen bestemd voor de veel stabielere huisbrandsector. In veredeling hoefde de Maatschappij geen geld te steken.

¹¹ SHC, archief Laura en Vereeniging, inv.nr. 11, jaarverslag 1899-1900

¹² SHC, archief Laura en Vereeniging, inv.nr. 71, typoscript prospectus, 10 januari 1900.

¹³ SHC, archief Laura en Vereeniging, inv.nr. 11, jaarverslag 1899-1900.

De Maastrichtse mijningenieur Raymond Pierre deed ervaring op als directeur van de Ombilinkolenmijnen op Midden-Sumatra. Hij leidde Laura en Vereeniging door de moeilijke beginjaren. Foto: De Mijn, 1957.

De Laura

Investeren in de Limburgse mijnbouw gold als een riskante zaak. Vanwege de diepe ligging van de kolenlagen en de slappe, waterhoudende deklagen erboven, was de aanleg van schachten een tijdrovende en kostbare aangelegenheid. Datzelfde gold voor de bouw en uitrusting van de ondergrondse laadplaatsen, pompenkamers, magazijnen en steengangen. Het duurde meestal jaren voor de eerste kolen aan het daglicht kwamen en voor inkomsten zorgden. Ook hadden kolenmijnen een beperkte horizon: alle kapitaalsinvesteringen dienden vóór de nadering van de uitputtingsgrens te zijn afgeschreven. Bovendien heerste in het mijnbedrijf voortdurend onzekerheid over het behoud van de installaties.

Om de risico's zo klein mogelijk te maken én een goede rentabiliteit te garanderen kozen de bewindvoerders van Laura en Vereeniging ervoor hun mijn te bouwen en in te richten volgens de laatste stand van de techniek. Net als hun collega's bij de Willem-Sophia vóór hen, omarmden zij de bevriesmethode als de meest geschikte manier om schachten aan te leggen in de Limburgse bodem. Deze in 1883 ontwikkelde techniek gold rond de eeuwwisseling nog als een noviteit, maar zou snel aan populariteit winnen. Het werk werd gegund aan de *Eismaschinen und Internationale Tiefbau-Gesellschaft Gebhart und König* uit Nordhausen die al verschillende mijnen op deze manier had gebouwd, zij het nog nooit tot de diepte op dat moment vereist.¹⁴ In acht maanden werd met behulp van boorgaten, bevriesbuizen en koude vloeistoffen, een ronde ijsmuur

¹⁴ SHC, archief Laura en Vereeniging, inv.nr. 2028, afschrift contracten met Gebhart & König (17 mei 1900).

in de aarde gemaakt. Op 29 april 1901 was de vriesmuur stevig en startte een man of negen met hakken en scheppen. Dag en nacht, in drieploegendienst. *Betriebsführer* H. Kuhlmeier telde kalm de dagen af in zijn journaal.¹⁵ Zonder al te veel problemen daalden zijn mannen wekelijks ruim acht meter verder af in de bevroren bodem. Na drie maanden bereikten zij op bijna 100 meter diepte het carboon. Vlak daarop welde een grote waterstroom op uit het sterk gekloofde gesteente en ging het werk vrijwel geheel teniet. Kuhlmeiers' zakelijke verslag van de strijd tegen het water krijgt reliëf wanneer men zich realiseert voor welke klus hij stond. Zijn mannen werkten als bezeten om te voorkomen dat de ijsmuur smolt. Ze dekten de schachtbodem af met een dikke laag cement en creëerden tegendruk door de schacht gedeeltelijk met water te vullen. De bevroeringsmachines bleven al die tijd in bedrijf. Vervolgens boorden ze 23 nieuwe bevroeringsgaten, elf binnen de schachtruimte en twaalf erbuiten. Nadat het water en het meegevoerde zand bevroren waren, konden de werkzaamheden worden hervat. Toen de schacht een diepte had bereikt van 102,50 meter, werden de wanden tot aan de waterspiegel bekleed met immense gietijzeren ringen en afgedicht. Verder afgedaald in het vaste gesteente, braken eind dat jaar opnieuw grote hoeveelheden water door en verdrongen de stoompompen. Het duurde tot december 1903 eer schacht I met behulp van twee ijzeren tonnen was leeggeschept. Aan het eind van 1904 had de schacht een diepte bereikt van 223 meter en waren tien kolenlagen aangetroffen. De toevloed van water bleef onder controle, zodat op de 180 en 220 meter verdieping de eerste steengangen konden worden uitgezet.¹⁶

Het afdiepen van schacht II, begonnen in oktober 1903, verliep niet minder problematisch. Op 3 oktober 1905 werden drie schachtbouwers gedood bij een onverwachte, hevige waterdoorbraak. Een jaar later brak het water door de vloer van de gloednieuwe pompenkamer op de 220-meter verdieping en verdrong de mijn opnieuw. Door dit alles liep de inbedrijfstelling van de Laura grote vertraging op. Pas na de aanleg van een groot onderaards waterreservoir, de installatie van damdeuren en de plaatsing van een aantal gloednieuwe elektrische centrifugaalpompen, was het meeste leed geleden. In 1907 kon voor het eerst van een geregelde productie worden gesproken, ofschoon ook in de twee daaraan voorafgaande jaren bescheiden hoeveelheden kolen aan de oppervlakte kwamen. Zij werden gedeeltelijk gebruikt als brandstof voor het ketelhuis en gedeeltelijk voor het vormen van een reserve. Midden 1907 had de firma 627 arbeiders in dienst, waarvan 431 ondergronds; de dagproductie bedroeg ongeveer 500 ton.¹⁷

Vanaf 1908 ontwikkelde het bedrijf zich voorspoedig, mede door de introductie van moderne middelen en nieuwe werkmethoden. Immense ventilatoren zogen mijnmassen en verbruikte lucht naar buiten, voerden verse buitenlucht aan en maakten zo kolenwinning op grote diepte mogelijk. Elektrische kabels

¹⁵ SHC, archief Laura en Vereeniging, inv.nr. 116, dagrapporten afdiepen schacht I en II.

¹⁶ SHC, archief Laura en Vereeniging, inv.nr. 11, jaarverslag 1903/1904; inv.nr. 117, verslag afdiepen schachten door R. Pierre, geplaatst in *Glückauf* van 23 mei 1903.

¹⁷ SHC, archief Laura en Vereeniging, inv.nr. 11, jaarverslagen 1905/1906, 1906/1907.

en persluchtbuizen brachten licht en kracht tot in de verste uithoeken van het mijnveld. De bovengrondse voorzieningen hielden gelijke tred met de werkzaamheden ondergronds. Tussen 1900 en 1902 werden een aantal magazijnen, een ketelhuis met een 55-meter hoge schoorsteen, de directeurswoning 'Villa Glückauf' en een viertal beambtenwoningen gebouwd. De elektrische centrale en de elektrische ophaalinstallatie vormden in 1903 een belangrijke aanwinst voor het bedrijf. In 1905 startte de *Maschinenbau-Anstalt Humboldt* uit Keulen met de bouw van een zeefinrichting en een kolenwasserij. De gewassen fijnkolen werden vanaf 1917 in een eigen brikettenfabriek verwerkt tot industriebriketten en eierkolen. De schachtbokken vormden de meest in het oog springende gebouwen van het bovengrondse bedrijf. In 1909/1910 werden de houten constructies vervangen door ijzeren van het Westfaalse type. De schachtbok van schacht I werd voorzien van een elektrische trommelophaalmachine, die van schacht II van een stoomophaalmachine met Koepeschijf.

Ondanks de onbekendheid met het product, werden de magere Laura-kolen op de Nederlandse, Belgische, Duitse en Franse markten goed ontvangen. In 1908 streken de aandeelhouders in de Maatschappij voor het eerst een bescheiden dividenduitkering op. Nauwelijks vijf jaar later stelde de raad van beheer in haar jaarverslag vast, dat de afschrijvingen al 23 procent van de aanlegkosten bedroegen en de reserveringen reeds 16 procent van het kapitaal.¹⁸ De mobilisatie voorafgaand aan de Eerste Wereldoorlog, zorgde voor een tijdelijke terugval van de productie maar bleek nauwelijks van invloed op de bedrijfsresultaten. Hoewel er in vergelijking met het voorafgaande boekjaar 15 procent minder kolen waren gedolven, steeg de nettowinst per ton steenkool tussen april 1914 en maart 1915 met 24 procent. Ook in de daaropvolgende jaren leverden de exploitatierekeningen van de Laura steeds grotere overschotten op. Als gevolg van de oorlog was steenkool een schaars product geworden, waarvoor forse prijzen werden betaald. Over het boekjaar 1919-1920 bereikte het dividendpercentage met liefst 40 procent een maximum.¹⁹ De bijzonder hoge winsten maakten het bovendien mogelijk grote bedragen te reserveren voor verbetering en uitbreiding van het productieapparaat. De Maatschappij was al jaren voornemens een tweede mijnzetel aan te leggen achter de zogenaamde 'Feldbiss', de geologische storing die haar concessiegebied in tweeën sneed. Er diende bovendien fors te worden geïnvesteerd in de uitbreiding van de waterij en de elektriciteitscentrale, terwijl ook de bouw van arbeiderswoningen steeds meer geld opslokte.

De Julia

De 'Feldbiss'-storing vormde vanaf één een obstakel van formaat. Niet alleen was zij sterk waterhoudend, de steenkoollagen achter de breuklijn lagen meer dan 200 meter dieper en dat maakte het concessieveld 'Vereeniging' vanuit de Laura vrijwel onbereikbaar. Daar kwam nog eens bij dat een deel

¹⁸ SHC, archief Laura en Vereeniging, inv.nr. 11, jaarverslag 1912/1913.

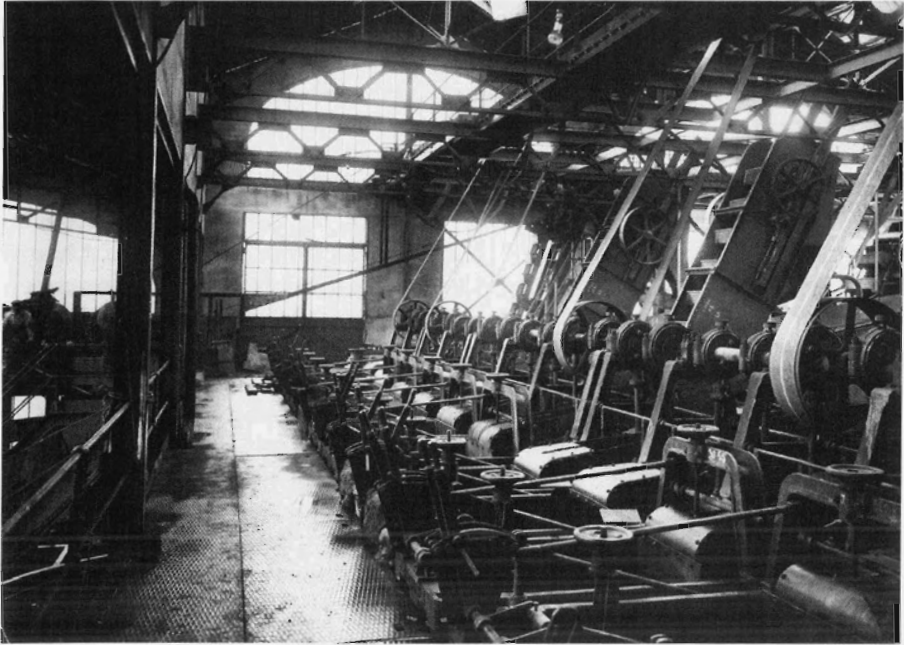
¹⁹ Idem, jaarverslagen 1914/1915 en 1919/1920.

van de steenkolen achter de 'Feldbiss' een hoger gehalte aan gas bevatten en het bovengrondse bedrijf van de Laura niet was geëquipeerd om meerdere steenkoolsoorten te verwerken. Dit alles maakte de bouw van een tweede mijnzetel, compleet met bovengrondse werken, onvermijdelijk. Wilde die tweede mijnzetel echter rendabel kunnen produceren, dan diende het concessiegebied te worden uitgebreid. Een eerste verzoek daartoe dateerde al van 1903, maar was van overheidswege onbeantwoord gebleven. Het terrein grenzend aan de concessie 'Vereeniging' werd tot teleurstelling van Laura en Vereeniging in 1911 toegewezen aan de Staatsmijnen, onder de naam 'Eendracht'. Na jaren onderhandelen bleek het staatsbedrijf in 1921 bereid 299 hectare van dit voor haar perifeer gelegen mijnveld af te staan. De hoge vraagprijs van bijna 900.000 gulden moest garanderen dat Laura en Vereeniging de nieuwe mijnzetel ook daadwerkelijk zou realiseren. Die bede werd snel verhoord. De concurrentie op de kolenmarkt was na de schaarste van de oorlogsjaren scherp toegenomen en groei was voor Laura en Vereeniging van levensbelang. Reeds in november 1921 startte de *Société Anonyme Belge d'Entreprise de Forage et de Fonçage Foraky* uit Brussel, op nog geen kilometer buiten de poorten van de Laura met de aanleg van de schachten. Als eerbetoon aan de stichter en eerste president van de Maatschappij, wijlen Albert Thijs, werd de nieuwe mijn vernoemd naar diens echtgenote Julia.²⁰

Bij de bouw van de Julia trokken de ingenieurs van de Maatschappij alle registers open. De mijn moest de modernste worden in zijn soort, opgebouwd volgens 'een logisch, harmonisch geheel, streng doorgevoerd en gebaseerd op de nieuwste eisen van moderne exploitatie'.²¹ Het afdiepen van de schachten, net als bij de Laura met behulp van de bevriesmethode, verliep vrijwel geheel probleemloos. Hetzelfde gold voor de aanleg van de hoofdtransportverdieping op 365 meter diepte en de zich van daaruit vertakkende gangen en galerijen. De Julia werd van onder tot boven geëlektrificeerd; de benodigde stroom werd geleverd door de centrale van de Laura. Het vervoer rond de los- en laadplaatsen geschiedde geheel automatisch, terwijl het sleeptransport in de buurt van de werkposten zoveel mogelijk aan banden werd gelegd door de inzet van lieren en zogenaamde treinvormers. Het gebruik van de elektrische locomotieven kon daarom worden beperkt tot de steengangen. Omdat de afbouw van de mijn zo geconcentreerd mogelijk geschiedde – er werden alleen lange pijlers toegepast – waren de steengangen ruim bemeten en geschikt voor een intensief transport. Vijf elektrische pompen hielden de mijn droog en voerden het mijnwater af naar een ondergrondse watergalerij, die dusdanig was ingericht dat een waterdoorbraak vrijwel was uitgesloten. De schachtinstallatie haalde per 'trek' acht volle mijnwagens naar boven en bracht tegelijk een aantal lege wagens naar beneden. Dankzij de snelle wijze van ontladen en beladen van de 'kooien', konden per uur ruim 400 mijnwagens vanuit de diepte naar de oppervlakte worden vervoerd. Eenmaal boven de grond, werd de ruwe steenkool per transportband

²⁰ G. Brouns, *Uit de geschiedenis van Laura & Vereeniging* (Eygelshoven 1975) 36, 37.

²¹ M.I. Edixhoven en W.I. Bauduin, 'Mijn Julia', in: *Mijnwezen* 7 (oktober 1929) 179-202.

Direct na de opening gold de Julia als de meest moderne kolenmijn van zijn tijd. Om buitenstaanders een kijkje te gunnen in het bedrijf, liet de directie alle gebouwen en installaties door een professionele fotograaf vastleggen op de gevoelige plaat. Deze foto toont een klein gedeelte van de kolenwasserij. Collectie SHCL, foto-archief Laura en Vereniging.

langs de 'leesjongens' naar de klasseerzeverij gevoerd. Van daaruit werden de op grootte geselecteerde kolen en kooltjes naar de wasserij getransporteerd, in enorme waskasten van ongerechtigheden ontdaan en gestort in voorraadbunkers. En dat alles met minimale inzet van mankracht. In 1926 werden de eerste Juliakolen gedolven, zo'n 42.000 ton. Amper vier jaar later bereikte de Julia al een productie van meer dan 700.000 ton, bijna evenveel als de Laura.

Vallen en opstaan

De Laura verkocht haar steenkolen voornamelijk in de directe omgeving, aan beide kanten van de grens. De *Eschweiler Bergwerksverein* was de grootste afnemer. De meeste kopers kwamen naar de mijn toe en vervoerden hun kolen zelf, op paarden, in kruiwagens en karren. Voor de levering aan afnemers buiten de eigen regio werd gebruik gemaakt van een in 1901 gereedgekomen aansluitspoor dat de mijn verbond met het station Kerkrade-Rolduc. Met het groeien van de productie breidde het afzetgebied zich geleidelijk uit naar België, Frankrijk en Zwitserland. De fijnkolen van de Laura werden er zeer gewaardeerd. Parijs behoorde tot de grootste afnemers, naar het schijnt door de activiteiten van V. de Wolf, die per 1 april 1908 was aangesteld als agent voor Frankrijk, België en

Luxemburg. De verkoop in Zwitserland liep via de *Eschweiler Bergwerksverein*.²² In eigen land vonden de Laura-kolen weinig aftrek. Aanvankelijk werden alleen in Maastricht en in Noord-Brabant nieuwe afnemers gevonden en werd ook het Staatsspoorwegbedrijf een gewaardeerde klant. De rest van Nederland bleek moeilijker te overtuigen. De Nederlandse steenkolenmarkt werd van oudsher voorzien van Belgische, Duitse en Engelse kolen. De importeurs namen een machtige positie in en probeerden nieuwkomers te weren. De vertegenwoordiger van de Duitse mijnen in Nederland, de Steenkolen Handels Vereniging, trachtte zelfs met dwangmiddelen haar groothandelaren van de verkoop van Limburgse steenkool af te houden. Door omslachtige spoorverbindingen en het ontbreken van goede waterwegen waren de vrachtkosten bovendien zo hoog, dat de Laura in eigen land nauwelijks kon concurreren met de veel goedkopere buitenlandse kolen.

In augustus 1914 bracht de Eerste Wereldoorlog een abrupt einde aan de bevoorrechte positie van buitenlandse steenkool op de Nederlandse markt. De uitvoer uit Duitsland nam sterk af, de import van Belgische kolen viel geheel weg en de toevoer vanuit Engeland werd ernstig bemoeilijkt. Laura en Vereniging zag zich weliswaar van haar klanten in België en Frankrijk beroofd, Nederland en Duitsland schreeuwden om brandstof en elke brok steenkool was bij voorbaat verkocht. Door de lange duur van de oorlog en de steeds groter wordende kolenschaarste, zag de Nederlandse regering zich in 1916 genoodzaakt tot distributie over te gaan. Tot 1921 verkocht de Maatschappij al haar beschikbare voorraden, tegen vastgestelde prijzen, aan een Rijkskolendistributiekantoor, dat de brandstof vervolgens over het land verdeelde. Het spreekt vanzelf dat onder die omstandigheden van een eigen commercieel beleid geen sprake kon zijn. Maar dat probleem was relatief: de productie steeg met sprongen en het bedrijf floreerde.²³

Meteen na opheffing van de kolendistributie trad de concurrentie opnieuw in alle hevigheid op. Laura en Vereniging richtte weer haar volle aandacht op de vooroorlogse afzetgebieden in België en Frankrijk en probeerde intussen haar positie op de Nederlandse markt te consolideren. Het boekjaar 1923 kon onverwacht met een flinke winst worden afgesloten. De mijnwerkers in het Roergebied hadden het werk langdurig gesaboteerd uit protest tegen de Franse bezetting en de Laura kon haar voorraden dichtbij, tegen verhoogde prijzen, van de hand doen. In 1925 had zij echter al weer grote moeite haar kolen tegen kostprijs af te zetten. Na de aftocht van de Fransen werd ons land opnieuw overspoeld met goedkope brandstof uit Duitsland, terwijl de Limburgse kolen maar met moeite de Duitse grens konden passeren.²⁴ Het grootste deel van de nog steeds stijgende productie moest in Frankrijk en België aan de man

²² SHC, archief Laura en Vereniging, inv.nr. 1517, verkoopboek debiteuren 1906-1910.

²³ SHC, archief Laura en Vereniging, inv.nr. 1397, exploitatiestatistieken 1914-1921; inv.nr. 1015, 1016, balansen 1914-1921.

²⁴ SHC, archief Laura en Vereniging, inv.nr. 172, klacht aan het Ministerie van Buitenlandse zaken over de Duitse weigering Nederlandse steenkool toe te laten, 3 september 1924.

worden gebracht. Door waardevermindering van de Franse en Belgische franc, werden de opbrengsten echter sterk gedrukt. Om de verkoop van haar producten te bevorderen startte Laura en Vereeniging met de opbouw van een netwerk van verkoopkantoren en agentschappen in Nederland, België, Duitsland en Frankrijk en wist zich zo nog redelijk te handhaven.²⁵ In 1926 verschaftte een maandenlange staking in de Engelse mijnen de Maatschappij weer even lucht, maar toen een jaar later de Julia in geregelde productie kwam hoopten de voorraden zich weer op. Alleen door drastische loonsverlagingen en een strikte reorganisatie van de koolwinning en het mechanisch transport, wisten de Laura en de Julia het hoofd boven water te houden.

Dat werd in de jaren 1930 steeds moeilijker. Eerst werd met behulp van zogenaamde *Feierschichten* getracht de productie te beperken. Vanaf de zomer van 1931 verviel nagenoeg elke zaterdagdienst en in 1932 werden slechts 261 werkdagen genoteerd.²⁶ Toen de crisis bleef voortduren en het bedrijf de kapitaalreserves moest aanspreken, konden ontslagen niet langer uitblijven. De hoofdingenieurs kregen van hogerhand opdracht werknemers voor te dragen voor ontslag.²⁷ Tussen 1931 en 1935 nam het aantal personeelsleden af van 3.988 tot 2.553 en daalde de productie met meer dan 400.000 ton. Tot in de verste uithoeken van de mijnterreinen lagen de voorraden opgetast, zo'n 600.000 ton.²⁸

Na 1936 gloorde voor Laura en Vereeniging weer licht. De Nederlandse regering was eindelijk overgegaan tot contingentering van buitenlandse steenkool, cokes en steenkoolbriketten en devalueerde de gulden. Ook bood een nieuw handelsverdrag met Duitsland goede vooruitzichten op herstel. Met inzet van alle middelen werd de productie van de Laura en de Julia in korte tijd sterk opgevoerd. Een gloednieuwe elektrische centrale bij de Julia zorgde voor de benodigde stroom. In 1937 hadden beide bedrijven 2794 werknemers in dienst die samen 1.548.900 ton steenkool produceerden, een nooit meer geëvenaard record. Internationale spanningen verhoogden de afzet; Laura en Vereeniging maakte weer winst. Door aanpassingen aan markt en prijs, waarvoor met name van de mijnwerkers grote offers waren gevraagd, had het bedrijf de crisisjaren betrekkelijk ongedeerd kunnen overleven.

De mechanisering van het transport

Industrialisatie en modernisering zijn belangrijke thema's in de geschiedschrijving van de twintigste eeuw. De rol van techniek wordt daarbij vaak gereduceerd tot de voorstelling van een klein aantal 'sleuteltechnieken' als de aandrijvers van grote veranderingen. Hebben we niet allemaal geleerd dat de

²⁵ SHC, archief Laura en Vereeniging, inv.nr. 1594, rayonindelingen en agentschappen in binnen- en buitenland, 1925-1951.

²⁶ SHC, archief Laura en Vereeniging, inv.nr. 569, Richtlijnen, bekendmakingen en instructies 1931; inv.nr. 11, jaarverslag 1932.

²⁷ SHC, archief Laura en Vereeniging, inv.nr. 594, correspondentie van en met hoofdingenieur H. Bauduin, van de mijn Julia, brief 3 mei 1933; inv.nr. 749, brieven van en aan de geschillencommissie, 1933.

²⁸ Brouns, *Laura & Vereeniging*, 86.

stoommachine, de spoorweg en de cokesoven de Industriële Revolutie hebben ingeluid? Zien we onze eigen 'moderne tijd' niet aangebroken met de opkomst van elektriciteit, de verbrandingsmotor, nieuwe communicatietechnieken en synthetische chemie? Belangrijker dan de opkomst van een aantal nieuwe sleuteltechnieken is echter, dat het idee van modernisering en moderniteit door tijdgenoten zelf werd gehanteerd en nadrukkelijk werd gekoppeld aan nieuwe techniek en aan rationalisering. Innovatie vond plaats over een breed front: in de medische sector, in de landbouw, in de stad en op het kantoor en werd niet alleen voortgestuwd door probleemoplossing, betere prestaties en economie, maar ook door idealen. Idealen over schaalvergroting, over de rol van kennis, over een betere maatschappelijke ordening en over de bijzondere taak die bepaalde beroepsgroepen daarbij dienden te vervullen. Vooral ingenieurs portretteerden zichzelf graag als de herauten van de moderne tijd en op grond van hun specifieke kennis en kwaliteiten, kregen zij ook bijna als vanzelfsprekend een voortrekkersrol in de zich moderniserende Nederlandse samenleving. Eén van de terreinen waarop ingenieurs zich nadrukkelijk manifesteerden, was de Limburgse steenkolenmijnbouw. Het doel: versterking van de concurrentiepositie door verhoging van de productie en de arbeidsproductiviteit.²⁹

Een toename van de productie van een mijn impliceerde een toename van het aantal posten waar mijnwerkers steenkool houwden. Aan het begin van de twintigste eeuw was het zowel in de Laura als in de andere Limburgse mijnen nog gebruikelijk om nieuwe pijlers op grote afstand van de bestaande werkpunten aan te leggen. De kolenvelden waren verdeeld in stroken van een paar meter breed. Elke strook had zijn winplaats, waar ongeveer vier man werkten. Zij kerfden de kolenlagen, sloegen de brokken steenkool los met de hak en schepten ze vervolgens met de platte schop in een gereedstaande mijnwagen. De postsleper bracht de volle mijnwagens naar de remhelling en liet deze met behulp van spierkracht, lieren en remschijven afdalen naar de afvoergalerij. Door de ruime opzet van de ondergrondse werken was de benodigde infrastructuur wijdvertakt en relatief duur. Vooral de kosten van het transport drukten zwaar. Kostenreductie was de drijvende kracht achter de introductie van de schudgoot, een innovatie die uiteindelijk leidde tot een geheel nieuwe wereld ondergronds.

In 1912 maakten de ondergrondse arbeiders van de Laura kennis met de schudgoot, een gemotoriseerde variant op de halfronde goten die werden gebruikt in steile lagen om brokken steenkool naar de mijnwagens te laten glijden. Vanaf dat moment veranderde niet alleen het transport bij het kolenfront, maar ook de vorm van de pijler en het werk erin. In de schudgootpijlers kwamen houters naast elkaar te werken. Aanvankelijk vijf, al gauw tien, twintig en meer. De schudgoot had dezelfde functie als de remhelling, maar bracht het collectief vervoer direct achter de rug van de houters. Voorheen had

²⁹ *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw VII: Techniek en modernisering. Balans van de twintigste eeuw* (Zutphen 2003) 26-30, 197-202.

elke werkgroep zijn eigen aan- en afvoerweg en ging veel tijd verloren met het omscheppen van de steenkool tot de plek waar een wagentje stond. Die tijd kon nu worden besteed aan het hakken van kolen, de eigenlijke winning. De goten werden aan elkaar gekoppeld tot een gotentoe; 50 meter was aanvankelijk het maximum. Naarmate men de problemen de baas werd en er betere motoren en transportbanden op de markt verschenen, nam de lengte van het front toe tot wel 450 meter. In dergelijke pijlers werkten soms wel 80 houwens op een rij. Juist die concentratie van arbeid gaf de gemiddelde productiviteit een flinke stimulans. Rond 1930 waren de Oranje-Nassau II, de Domaniale en de Willem-Sophia meer 'traditionele' mijnen, met veel kleine pijlers en slechts enkele grote. In elk van die mijnen produceerden zo'n vijf man 30 ton steenkool per dag. Bij de Staatsmijnen, de andere Oranje-Nassaumijnen, de Laura en de Julia waren grote pijlers, met een gemiddeld hogere productie, meer verbreed.³⁰

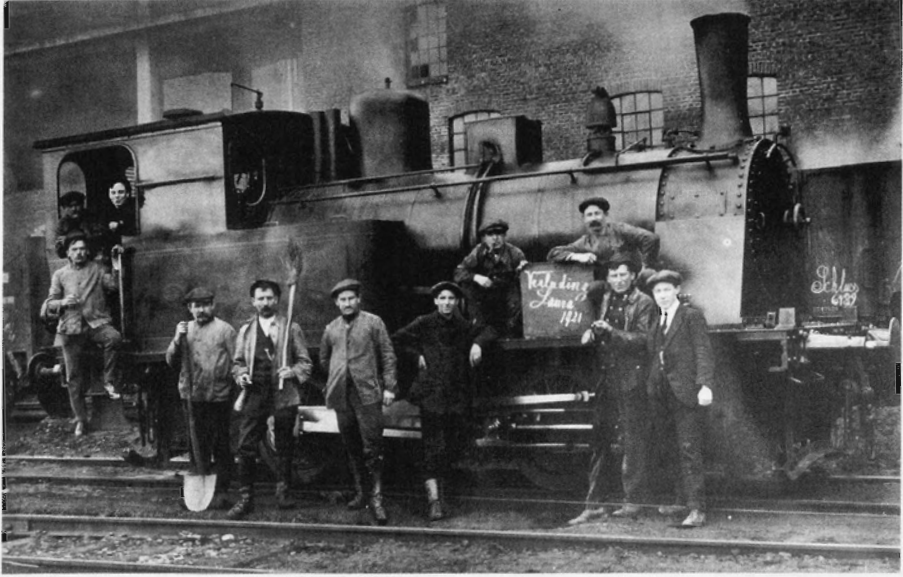
De schaalvergroting van het ondergrondse bedrijf had ook consequenties voor het vervoer van de mijnwagens van en naar de afbouwpijlers. Al in 1908 reden de eerste benzinelocomotieven door de gangen en tunnels van de Laura. Toch werd nog lang gerekend op de spierkracht van paarden. Aan het begin van de jaren 1920 waren in de Laura nog zeker 45 mijnpaarden werkzaam: kleine pony's die maximaal tien volle mijnwagens konden voorttrekken. In 1925 stelde een van de bedrijfsingenieurs voor achttien paarden, inclusief de bijbehorende paardenjongens, te vervangen door een locomotief. Het leverde naast tijdwinst, een maandelijkse besparing op van meer dan elfhonderd gulden.³¹ Een in april 1931 uitgevaardigde richtlijn aan het ondergrondse personeel doet overigens vermoeden dat het leven van een mijnpaard niet over rozen ging. Op het 'ongemotiveerd aanraken' of plagen van paarden zouden voortaan strenge sancties volgen.³² Pas tegen het eind van 1936 geschiedde het vervoer in de Laura, net als in de Julia, geheel per schudgoot, lier, kettingsleper en locomotief. De gangenstelsels van beide mijnen strekten zich toen al over vele kilometers uit.

Een belangrijk aspect van de schaalvergroting die het schudgootbedrijf met zich bracht, was de toenemende onderlinge afhankelijkheid. Een gelijkmatig vooruitgaan en gelijkmatig opvullen van de ontkoolde posten werden belangrijk. Omdat het kolenfront opschoof, moesten ook de complete schudgootinstallaties opschuiven en diende het leidingennet te worden verlengd. De oplossing werd gevonden in uitbreiding van de bedrijfstijd en in arbeidsdeling. De dag werd ingedeeld in drie diensten: een kooldienst, een omlegdienst en een vul- en roofdienst (het weghalen van de ondersteuning). Niet alleen moesten de activiteiten van een groep van eenzelfde dienst goed op elkaar zijn afgestemd, maar ook die van groepen die op dezelfde plek tijdens verschillende diensten werkten. Mijningenieurs zochten voortdurend naar manieren om improductieve arbeid te reduceren en het aandeel van de houwens te vergroten. In de dagelijkse cyclus was in feite slechts één dienst productief. In 1922 probeerden

³⁰ Ben Gales, 'De techniek ondergronds', *Weet je nog koempel? De Mijnen in Limburg 7* (Zwolle 2004) 162-163.

³¹ SHC, archief Laura en Vereniging, inv.nr. 2028, voorstellen betreffende het transport, 17 maart 1925.

³² SHC, archief Laura en Vereniging, inv.nr. 569.

Met gepaste trots poseerden de mannen van de afdeling Verlading in 1921 rond de blinkend gepoetste locomotief 'Hohenzollern'. Collectie SHCL, fotoarchief Laura en Vereniging.

de ingenieurs van Staatsmijn Emma voor het eerst een nieuwigheid uit: de breukpijler. In plaats van de pijlers handmatig met stenen te vullen, lieten de mijnwerkers in de breukpijler het gesteente boven de ruimte waar de steenkool was weggehaald neerstorten door het gecontroleerd wegnemen van de ondersteuning. Door als het ware de natuur te laten vullen, werd het voortschrijden van het steenkolenfront verdubbeld en ging het rendement per etmaal sterk omhoog. Vanaf 1926 verspreidde deze werkwijze zich over de andere Limburgse mijnen.³³ Tot de introductie van de breukbouw – het exacte moment kon niet worden achterhaald – maakte men in de Laura en de Julia vooral gebruik van een techniek die men 'blazend vullen' noemde. Daarbij werden wasstenen via een buisleiding naar de pijlers getransporteerd en met behulp van perslucht in de ontkoolde ruimten geblazen.

Aanvankelijk was kostenreductie niet evident. Langere kolenfronten eisten veel ondersteuning en hout was duur. Vanaf 1917 investeerde Laura en Vereniging veel geld in de aankoop en het beheer van bospercelen in het noorden van Limburg en in Noord-Brabant.³⁴ Ook de aandrijving van de schudgoten vergde veel kapitaal. Er waren twee alternatieven: elektriciteit of perslucht. Vonkende elektromotoren en kwetsbare kabels vormden een gevaar in gasrijke kolenvelden. Daarom kozen de ingenieurs van de Laura en de meeste andere Limburgse mijnen ervoor de schudgoten te mechaniseren met behulp van

³³ *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw II: Delfstoffen Energie Chemie* (Zutphen 2000) 49-50.

³⁴ SHC, archief Laura en Vereniging, inv.nr. 1202 en 1203, correspondentie over aankoop en beheer van landgoederen, 1917-1943.

perslucht. Perslucht was niet alleen veilig, het had als bijkomend voordeel dat de leidingen gemakkelijk konden worden gedemonteerd door laaggeschoolde werknemers. Bovendien hield het gebruik van perslucht beloften in voor verdergaande mechanisatie. Al rond het midden van de negentiende eeuw waren pneumatische boren en hamers ontwikkeld bij de aanleg van de grote verkeerstunnels onder de Alpen. Zij kwamen ook goed van pas in het mijnbedrijf. Nog vóór 1914 vonden in de Limburgse mijnen de eerste experimenten plaats met pneumatische boren en hamers. Ze werden het eerst gebruikt bij het drijven van steengangen, vervolgens ook bij de kolenwinning. Wanneer deze apparaten voor het eerst in de Laura opdoken, is moeilijk te achterhalen. Duidelijk is wel dat zij na de Eerste Wereldoorlog de handboor en de kolenhak snel verdrongen; de schudgoot was toen al wijdverbreid. Veel verder dan de toepassing van gemotoriseerde schudgoten en pneumatische handwerktuigen ging de mechanisatie van de kolenwinning in de periode vóór de Tweede Wereldoorlog niet.³⁵

Een geoliede machine

In de jaren 1920 en 1930 ging de meeste aandacht van de mijningenieurs uit naar de organisatie van de arbeid. Arbeidskosten maakten meer dan 50 procent van de totale kosten in het mijnbedrijf uit. Toen de competitie op de kolenmarkt toenam, was snel en ingrijpend bezuinigen op deze kostenpost moeilijk omdat de Limburgse mijnen zich nog in een fase van expansie bevonden. De ingenieurs zochten de oplossing in een meer rationele bedrijfsvoering, de opstelling van gedetailleerde bedrijfsplannen en de systematische verzameling van productiegegevens. In de mijn kon het arbeidstempo niet afhankelijk worden gemaakt van één centrale machine, zoals de montageband in de auto-industrie. Daarom schiepen de ingenieurs een organisatie als een virtuele lopende band, waarbij de houwer werd ingebed in een strak gereguleerd productiesysteem. Bij de Staatsmijnen ging men daarin het verst. Op de verschillende mijnzetsels werden zogenaamde 'Instituten voor Bedrijfscontrole' opgericht, die de stroom van informatie van het kolenfront moesten vertalen in plannen en werkorders. Met behulp van *micro-motion* studies bepaalden de controleurs de maximale tijdsduur van vrijwel elke arbeidshandeling. Boetes moesten garanderen dat de mijnwerkers de normen naleefden. Ingenieur Ch. Groothoff, de latere president-directeur van Staatsmijnen, was één van de initiators van dit 'wetenschappelijk bedrijfsbeheer'. Hij vergeleek het mijnbedrijf graag met een militaire organisatie: 'De bedrijfsleider is als een veldheer, die met zijn leger een onbekend land binnenvalt. [...] Hij ontplooit zijn verkenningstroepen en zijn voorbereidingscolonnes, krijgt steeds meer gegevens, om tenslotte op het juiste oogenblik tot den aanval over te gaan'. Maar de 'veldheer' kon alleen slagen, aldus Groothoff, wanneer 'den goeden geest van den troep' was verzekerd. Daartoe achtte hij 'opvoeding' en disciplineren een eerste vereiste.³⁶

³⁵ *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw II: Delfstoffen Energie Chemie* (Zutphen 2000) 48-49.

³⁶ SHC, brochurecollectie, *Voordracht gehouden voor de St. Augustinusvereniging te Heerlen op 12 december 1928 door Dr. Ir. Ch. Th. Groothoff*, 2-13.

De organisatorische veranderingen in de bedrijfsvoering waren niet alleen een reactie op de problemen veroorzaakt door de schaalvergroting van de kolenvinning, zij hadden ook te maken met het grote gebrek aan ervaren opzichters. In het mijnbedrijf namen opzichters van oudsher een centrale plaats in. Niet alleen onderhandelden zij met de ploegen in de pijlers over het 'akkoord' (het stukloon), ze hielden ook toezicht en waakten over de algemene veiligheid. Zij beschikten daarnaast over alle relevante informatie in de hen toegewezen pijlers en waren de ogen en oren van de bedrijfsleiding. Het aantal opzichters nam in de jaren tussen de twee wereldoorlogen sterk toe. Een commissie van bedrijfsingenieurs moest echter al in 1919 constateren dat een groot deel van de opzichters in de Limburgse mijnen 'jeugdig, onervaren' was, niet beschikte over 'de noodige menschenkennis en zelfbeheersching' en daardoor bij door de wol geverfde houwens weinig gezag genoten.³⁷ Terwijl het werken in grote ploegen en lange pijlers de behoefte aan hiërarchie en toezicht juist versterkte. Door een deel van de verantwoordelijkheden van de opzichter te verplaatsen naar een controlebureau en de productie administratief te bewaken, hoopten de bedrijfsleiders hun greep op het bedrijf te verstevigen. Dat betekende wel dat het uitgeoefende toezicht in omvang en intensiteit toenam en door veel mijnwerkers als drukkend werd ervaren.

Werd het 'minutenstelsel', een term die door de mijnwerkers werd gehanteerd, ook in de Laura en de Julia toegepast? De speurtocht in de archieven leverde tot nog toe slechts één directe aanwijzing op dat dit inderdaad het geval was, verstopt in een krantenartikel over de jaarvergadering van de Algemene Bond van Christelijke Mijnwerkers van 1926: 'Is er eigenbelang in het spel, dan gaat het ook om afschaffing van het zoogenaamde minutenstelsel, zoals op Emma en Laura toegepast. Dan gaat het tegen het gejaag naar steeds groter quantum kolen, terwijl er in de wereld overvloed van kolen is'.³⁸ Indirecte aanwijzingen vindt men in de oprichting van een controlebureau (datum onbekend), de enorme uitbreiding van de productieadministratie en de aanscherping van het boetestelsel.³⁹ In 1919 werden hogere straffen aangekondigd op dienstverzuim, te laat komen, het leveren van onzorgvuldig werk en roken in de ondergrondse gangen en tunnels. Een in april 1922 uitgevaardigde richtlijn duidt erop dat er ook meer van de mijnwerkers werd geëist. Vanaf die datum mocht geen enkele volle mijnwagen een per kolenlaag vastgesteld maximum aan stenen bevatten. Werd dat maximum overschreden, dan was elke arbeider op de post een schadevergoeding van één gulden verschuldigd.⁴⁰ De werkdruk nam duidelijk toe. Maar ook de onderlinge competitie die inherent is aan een werkverband van louter mannen. Goede houwens zochten elkaar op, vormden vaste ploegen en

³⁷ L. Kreukels, *Mijnarbeid: volgzzaamheid en strijdbaarheid. Geschiedenis van de arbeidsverhoudingen in de Nederlandsche steenkolenmijnen, 1900-1940* (Assen/Maastricht 1986) 262-264.

³⁸ *De Christelijke Mijnwerker* 19, nr. 25 (20 juni 1926).

³⁹ SHC, archief Laura en Vereniging, inv.nr. 171, stukken over de verbouwing van het controlegebouw aan de Laurastraat; inv.nr. 1402-1404, dagstaten winning en productie 1925-1929 (voorheen maandelijks exploitatiestatistieken); inv.nr. 569, bekendmakingen 1917-1962.

⁴⁰ SHC, archief Laura en Vereniging, inv.nr. 569, Richtlijnen, bekendmakingen en instructies, 1919 en 1922

sloten scherpe akkoorden. Wie zijn door de opzichter toegewezen stuk er geheel 'uitsloeg', en méér, kon vóór de crisisjaren goed geld verdienen. Vooral jonge mijnwerkers die wensten te trouwen, promotie wilden maken of spaarden voor één van de premiewoningen die Laura en Vereeniging beschikbaar stelde, ontzagen zich niet. Zij stelden zo de norm voor andere ploegen in de pijler.⁴¹

Er werd veel geklaagd over de akkoorden. Individuele akkoorden in plaats van groepsakkoorden zetten houwens tegen elkaar op. De saamhorigheid van ondergronders kwam onder druk te staan. Sommige koempels vonden de akkoorden te hoog gesteld, moesten boven hun macht werken; anderen presteerden meer en vonden hun akkoord soms te laag. Vanaf 1920 konden alle werknemers van Laura en Vereeniging hun klachten over beloning of bejegening voorleggen aan een interne geschillencommissie. Aanvankelijk bestond dit orgaan uit vier ervaren mijnwerkers: twee opzichters die waren voorgedragen door het bedrijf en twee ervaren houwens namens de vakbonden. De vier commissieleden werden terzijde gestaan door een secretaris. Elke klacht werd door hen ter plekke onderzocht en na enig wikken en wegen in vergadering beoordeeld. De uitspraken van de commissie waren bindend voor alle partijen. Soms werden arbeiders terechtgewezen, soms floot de commissie opzichters terug. Vanaf 1922 is een geleidelijke toename van het aantal ernstige arbeidsconflicten te constateren. Steeds vaker legden arbeiders die wegens ondermaats presteren, vermeend wangedrag of ongeoorloofd verzuim waren beboet, gedegradeerd of ontslagen, hun zaak voor aan de geschillencommissie. Steeds vaker ook bleek de commissie hopeloos verdeeld en niet in staat tot meerderheidsbesluiten te komen.⁴² Op 22 februari 1924 deelde hoofdingenieur H. Edixhoven, de man achter het rationalisatieproces in de Laura en de Julia, de commissieleden persoonlijk mee dat de grenzen van zijn geduld waren bereikt: 'Toen indertijd de Commissie voor Geschillen in 't leven werd geroepen, heeft spreker zijne instemming hiermede betuigd, omdat hij meende, dat zij nuttig werk zou doen. Hetgeen de Commissie echter den laatsten tijd te zien geeft, is van dien aard, dat alle sympathie voor dit instituut zou verloren gaan. De beslissingen worden doorgaans genomen met twee stemmen tegen twee, hetgeen hem bewijst, dat de zaak niet behoorlijk en onpartijdig wordt onderzocht, doch dat ieder zijn partijbelang bij de beoordeeling van een geschil op den voorgrond blijft stellen'.⁴³ Sinds januari 1922 was het gebruikelijk dat de commissievoorzitter de klachten onderzocht en waar mogelijk op eigen gezag via bemiddeling afhandelde. Na de interventie van de hoofdingenieur kwam dit laatste steeds meer voor, mogelijk doordat het voorzitterschap vanaf dat moment nog uitsluitend werd bekleed door opzichters, en deze over meer 'overredingskracht' beschikten. Dat betekende overigens niet dat voortaan alle beslissingen in het voordeel van de leiding uitvielen. Gerechtaardigde klachten tegen opzichters werden ook nadien gehonoreerd.

⁴¹ SHC, brochurecollectie, *Voordracht gehouden voor de St. Augustinusvereniging te Heerlen op 12 december 1928, door Dr. Ir. Ch. Th. Groothoff*, 4-5.

⁴² SHC, archief Laura en Vereeniging, inv.nr. 747, Notulen geschillencommissie Laura, 24 augustus 1920; 16 juni 1921; 11 en 18 januari 1922; 4 februari 1924.

⁴³ Idem, 22 februari 1924.

Dat de directie van Laura en Vereniging langdurig heeft geworsteld met het vraagstuk 'arbeidersparticipatie', blijkt uit de enorme verzameling krantenknipsels en artikelen die het over dit onderwerp verzamelde. Naast de geschillencommissies beschikte het bedrijf sinds 1907 over zogenaamde arbeiderscommissies. Deze waren bij wet verplicht gesteld en hadden tot taak wensen, bezwaren en klachten betreffende de veiligheid, de gezondheid en de arbeid ter kennis te brengen van de bestuurders van de onderneming. Begin jaren 1920 was algemeen-directeur Willem Schweitzer van mening dat de arbeiderscommissies waren gekaapt door 'de vakbonden', wier 'antagonisme daadwerkelijk contact met de arbeiders' in de weg stond. Hij overwoog de oprichting van een, zoals hij het zelf noemde, 'comité voor vriendschappelijk overleg' en vroeg oud-minister van arbeid P.J.M. Aalberse om raad. Aalberse raadde Schweitzer aan om vóóraf openhartig met de vakbonden te gaan praten en hen duidelijk te maken dat het geenszins zijn bedoeling was de bonden en de bestaande overlegorganen te omzeilen. Hij had immers slechts een informeel praatclubje op het oog waarin arbeiders, beampten en leiding kennis konden nemen van elkanders standpunten, wensen en noden.⁴⁴ Schweitzer's comité is er nooit gekomen. Had dit te maken met het feit dat de gewraakte arbeidscommissies zich geleidelijk gematigder opstelden? Tot 1925 waren de commissieleden in meerderheid actief lid van de meer radicale Algemene Nederlandse Mijnwerkersbond. Na 1925 werden de arbeiderscommissies vrijwel exclusief bemand door vertegenwoordigers van de Rooms-Katholieke Nederlandse Mijnwerkersbond.⁴⁵ Die waren doorgaans meer tot compromissen bereid.

Jagen en jachten

In de jaren 1920 en 1930 wisten de Limburgse mijnen een enorme productiviteitswinst te behalen door vervolmaking van wat eerder was ontwikkeld en door kleine aanpassingen. Internationaal gold de Nederlandse steenkolenmijnbouw als een model van efficiency. Onderzoek wees uit dat de productiviteit per arbeider tot de hoogste in Europa behoorde en dat de Limburgse mijnen haast volmaakt waren in hun modernisering.⁴⁶ Maar dat succes had zijn prijs. Tijdens een rechtstreekse radio-uitzending vanuit de Julia op 7 april 1931, gaf Laura-directeur Schweitzer voor de microfoon van de Katholieke Radio Omroepvereniging toe, dat de mechanisatie en de rationalisatie in de mijnbouw voor veel mijnwerkers onaangename gevolgen had. 'Voor hem [de arbeider] beteekent de vervanging van den meer persoonlijke arbeid, die veel overleg, kennis en ervaring eischt

⁴⁴ SHC, archief Laura en Vereniging, inv.nr. 773, Stukken betreffende de instelling en de werking van het Comité voor Vriendschappelijk overleg, 1920-1927.

⁴⁵ SHC, archief Laura en Vereniging, inv.nr. 774, stukken over de verkiezingen voor de Arbeiderscommissies, met uitslagen, uit de periode 1907-1931.

⁴⁶ Ben Gales, 'Himmel, Hergot, Sakremint! Nomdedju! Kool in de roetsj! Het begin van wetenschappelijk bedrijfsbeheer in de Limburgse mijnbouw in de jaren twintig', *Jaarboek voor de Geschiedenis van Bedrijf en Techniek* 10 (1993) 162.

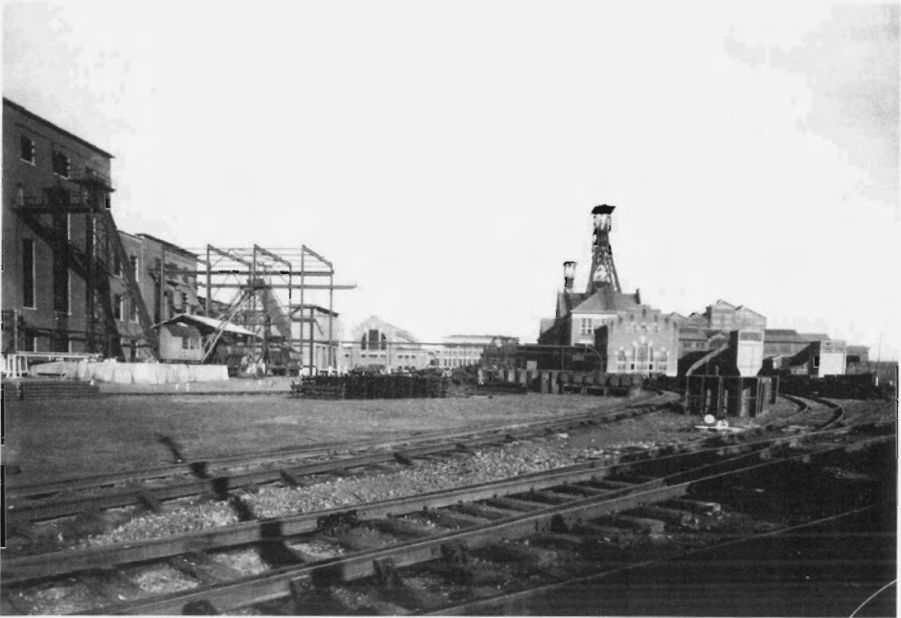
op kleine posten, door gemechaniseerden arbeid in groote groepen, waarbij de arbeidsverdeling scherp is doorgevoerd, eene verarming van het leven. Een nadeel, dat niet onderschat mag worden, doch anderzijds heeft het systeem de mogelijkheid geschapen den arbeidsduur te verkorten en den arbeider buiten zijn werktijd een beter bestaan te verschaffen'.⁴⁷ Dat kon hij in de jaren die volgden niet langer volhouden. Tijdens de crisisjaren gingen alle mijnbedrijven over tot wat de inspecteur-generaal van het Staatstoezicht op de Mijnen, W.A.J.M. van Waterschoot van der Gracht, een 'saneering van de fysieken toestand der bezetting' noemde. De mijnen ontsloegen tweemaal zoveel mensen als er arbeidsplaatsen verloren gingen. Met de regering was afgesproken buitenlanders te vervangen door jongeren uit de streek. Tegelijk waren de mijnen zeer succesvol in het creëren van een personeelsbezetting met gewenste eigenschappen. Mijnwerkers met veel ziekteverzuim of geringe prestatie werden tot 'praktisch invaliden' verklaard en onverwijld aan de poort gezet.⁴⁸ Wie bleef moest hard werken maar kon door de ingelegde verzuimdiensten amper rondkomen. In 1935 schreef Van Waterschoot van der Gracht in een van zijn rapporten dat menige kostwinnende mijnwerker minder verdiende dan 'een uitgetrokken kostganger die onder de crisissteunwet valt'.⁴⁹ Maar een bedrijfseconomisch onderzoek van de sector leerde hem dat de particuliere mijnen wel moesten bezuinigen, óók op de arbeidskosten: 'Men kan toch niet verwachten dat particuliere aandeelhouders uitsluitend zullen gaan werken voor werkverschaffing en tot het in stand houden van den levensstandaard in de Nederlandsche mijnstreek, zonder eenig uitzicht zelfs op rendement'. Meer produceren met minder mensen, was volgens Van Waterschoot een gerechtvaardigd antwoord op de problemen in de sector. Maar de grens was bereikt. Mocht de regering niets doen om de afzet van de Limburgse kolen te bevorderen, dan vreesde hij 'een hernieuwde verbitterde strijd om het bestaan tusschen de mijnen en de arbeiders'.⁵⁰ Een lid van de Tweede Kamer gooide olie op het vuur door op te merken dat de rationalisatie in het mijnbedrijf zo ver was doorgevoerd, dat de invaliditeit onder de arbeiders schrikbarend was toegenomen. De mijndirecties haastten zich tegenover de vertegenwoordigers van de vakbonden te verklaren, dat volgens hen van een werkverzwaring in het ondergrondse bedrijf geen sprake was. De vertegenwoordiger van de R.K. Nederlandse Mijnwerkersbond

⁴⁷ SHC, archief Laura en Vereniging, inv.nr. 1818, afschrift toespraak directeur W. Schweitzer gehouden tijdens een radio-uitzending van de K.R.O. vanuit de mijn Julia op 7 april 1931.

⁴⁸ W.A.J.M. van Waterschoot van der Gracht, 'De menselijke arbeid in de mijn voorheen en thans', in: W.A.J.M. van Waterschoot van der Gracht, *Nota betreffende de mogelijkheden voor blijvende werkverruiming bij den steenkolenmijnbouw in Limburg (1939)*.

⁴⁹ W.A.J.M. van Waterschoot van der Gracht, *De moeilijkheden bij de Nederlandse steenkolenmijnbouw* (z. pl. 1934) 34.

⁵⁰ *Rapport over een bedrijfseconomisch onderzoek naar de toestanden en moeilijkheden bij den Limburgschen kolenmijnbouw, in het bijzonder bij de particuliere mijnondernemingen, ingesteld op verzoek van Mr. T.J. Verschuur, door Ir. A. Grootthoff lid van den Raad van Beheer der Ge. Mijnbouw Mij. 'Billiton' te Amersfoort en Mr. Dr. W.A.J.M. van Waterschoot van der Gracht, chef van het Staatstoezicht op de Mijnen te Heerlen (1935)* 57, 58.

Overzicht van het bovengrondse complex van de Julia, 1940. Collectie SHCL, fotoarchief Laura en Vereniging.

moest toegeven 'dat sommige arbeidsverrichtingen op zich zelf bij de nieuwe werkmethoden lichter zijn geworden'. Maar daar lag volgens hem ook niet het probleem. Het was vooral het sterk toegenomen arbeidstempo dat de mijnwerkers opbrak: 'in dezelfde tijdseenheid wordt meer van den arbeider gevegd dan voorheen. [...] Elke minuut wordt thans uitgebuit'.⁵¹

Waterschoots sombere voorspelling kwam niet uit. Na 1936 trok de economie aan en konden de mijn directeuren het argument van de bonden, dat 'de arbeiders het de bedrijven in de ongunstige jaren niet erg moeilijk hadden gemaakt, maar nu eenige verbetering intreedt hierin wenschen meede te deelen', niet langer negeren.⁵² De mijnen namen weer nieuwe arbeiders in dienst en de gepensioneerden konden reken op iets hogere uitkeringen. Pas later erkenden de bedrijfsingenieurs dat zij de rationalisatie wellicht te ver hadden doorgevoerd: 'met de menselijke factor bij de eigenlijke koolwinning [is] onvoldoende rekening gehouden, waardoor de mechanisatie van de schearbeid aan het front, die uiterst ongaarne wordt verricht, niet die technische ontwikkeling kreeg welke hij sociaal en economisch zo zeer verdiende'.⁵³

⁵¹ SHC, archief Laura en Vereniging, inv.nr. 383, notulen van de Contactcommissie voor het Mijnbedrijf, 29 juli 1936.

⁵² Idem.

⁵³ A. van Aensbergen, 'Moderne mechanisatie-methoden aan het koolfront en op de steenposten in de Limburgse steenkolenmijnen', in: M. Kemp, *Mijn en spoor in Goud* (Heerlen 1952) 177.

Opnieuw oorlog

Hoewel men zich in Nederland vastklampte aan de hoop opnieuw buiten een Europese oorlog te kunnen blijven, werden er toch voorbereidingen getroffen om de storm te weerstaan. Aan het begin van 1939 stelde de regering een uitvoerverbod van alle soorten brandstoffen in, ten einde de kolenpositie van ons land veilig te stellen. Direct na de Duitse aanval op Polen werd een Rijkskolenbureau opgericht met de bevoegdheid alle maatregelen te nemen, die noodzakelijk waren voor een goede kolenvoorziening. De bedrijven kregen instructies hoe te handelen in oorlogstijd, maar die hadden niet meer om het lijf dan een aansporing het goede te doen en het slechte te laten. Ieder moest er maar het beste van maken en vertrouwen op de Voorzienigheid.⁵⁴ De oorlog kwam toch nog onverwacht. In de vroege ochtend van vrijdag 10 mei 1940, werden de burgers langs de oostgrens van Nederland ruw uit hun slaap gewekt door loeiende sirenes en de aanhoudende dreun van overvliegende bommenwerpers. Vijf dagen later capituleerde het Nederlandse leger en kon de schade worden opgemaakt. Afgezien van de vernieling van een aantal bruggen en spoorlijnen vielen de complete infrastructuur en alle bedrijven, inclusief de Limburgse mijnen, zo goed als intact in vijandelijke handen.

Aanvankelijk toonde de bezetter weinig belangstelling voor de Limburgse mijnindustrie. In vergelijking met de veel grotere kolenbekkens van Silezië, Tsjechoslowakije, Frankrijk en Duitsland zelf, stelde de kolenproductie in ons land weinig voor. Jaarlijks werden hier ongeveer twaalf miljoen ton kolen gedolven, amper voldoende om aan de binnenlandse vraag te voldoen. Wel kregen de Limburgse mijnen te maken met een *Verwalter*, maar die stelde zich aanvankelijk gematigd op en liet de directies binnenshuis enige speelruimte. Totdat Nederland als gevolg van afgedwongen kolenleveranties aan de Duitse oorlogsindustrie te kampen kreeg met steeds nijpender tekorten. Als reactie trachtte de bezetter de productie van de Limburgse mijnen zo hoog mogelijk op te voeren. Al eerder was de zaterdagdienst verlengd van zes tot acht uur. Halverwege 1941 meende de *Verwalter* de mijnwerkers ook ééns per maand op zondag naar de mijnen te kunnen lokken. Ondanks aantrekkelijke vergoedingen werkten slechts weinigen mee. In maart 1942 werden opnieuw zondagsdiensten ingelegd. Pas nadat meer dan 160 mijnwerkers waren opgepakt en gedeporteerd naar Duitsland, leek het verzet gebroken. Later dat jaar werden alle boven- en ondergrondse diensten opgetrokken van acht uur naar acht uur en drie kwartier.⁵⁵

Alle dwangmaatregelen ten spijt bleef de totaalproductie van de Laura en de Julia dalen, net als die van de andere Limburgse mijnen, terwijl het aantal mijnwerkers sterk steeg. In 1939 had Laura en Vereeniging ruim 2.800 werknemers op de loonlijst; zij produceerden 1.400.700 ton steenkool. Eind 1943 werden in de

⁵⁴ SHC, archief Laura en Vereeniging, inv.nr. 575, brandstoffenbeschikking 2 september 1939; idem, 23 september 1940.

⁵⁵ SHC, archief Laura en Vereeniging, inv.nr. 569, bekendmakingen 1940-1942.

Laura en de Julia bijna 3.500 mijnwerkers geteld en was de productie gedaald tot 1.290.500 ton.⁵⁶ Met stilzwijgende goedkeuring van de directie vonden vele honderden mannen die aan tewerkstelling in Duitsland trachtten te ontkomen, een toevlucht in de bedrijven en werden lijntrekken en sabotage geëigende middelen van stil protest. Het onbehagen flakkerde opnieuw op in de laatste dagen van april 1943. De bezetter maakte bekend dat alle voormalige militairen opnieuw in krijgsgevangenschap moesten. Het personeel van de Laura en de Julia, van alle andere mijnen en talloze andere bedrijven in het land, legde massaal het werk neer. Honderden mijnwerkers en beambten werden gearresteerd, drie van hen werden op 2 mei in Maastricht voor het standgerecht gebracht en nog diezelfde middag geëxecuteerd. Op 3 mei togen de meeste mijnwerkers weer aan het werk. Om de productie niet nog verder te laten dalen werden mijnwerkers met een militaire achtergrond niet naar Duitsland afgevoerd. Een klein succes, dat de verzetsgeest versterkte. Uit verhoren van opgepakte mijnwerkers bleek overigens dat velen het werk hadden neergelegd door voedselgebrek. Menigeen was de uitputting nabij en had de kans aangegrepen om even op adem te komen.⁵⁷

De moeilijkste periode van de bezetting brak aan toen de geallieerde legers in augustus 1944 Limburg naderden. Terugtrekkende Duitse troepen roofden de kolenvoorraden uit de mijnmagazijnen en bliezen de turbines in de elektrische centrale op. Als gevolg werd het werk in de Laura en Julia op 8 september geheel stilgelegd. Alle nog resterende Duitse personeelsleden namen de wijk naar hun vaderland. Velen die tijdelijk werk hadden gevonden in het bedrijf, namen hun vroegere werkzaamheden weer op. Anderen sloten zich aan bij het Amerikaanse leger, dat Eijgelshoven na vier dagen van verbitterde gevechten op 25 september wist te bevrijden.

Nieuwe arbeidsverhoudingen

Op 13 oktober 1944 kwamen de Laura en de Julia weer in bedrijf. De schade was geïnventariseerd, het herstelwerk zover gereed dat de mijnen weer konden produceren. Maar gewerkt werd er nauwelijks. Het bedrijf gonsde van de geruchten en in de ondergrondse werken broeide onrust. Op 24 oktober weigerde de ochtendploeg van de Laura naar de liften te gaan. Samengeschoold in het rumoerige badlokaal werd een aantal eisen geformuleerd. Naast invoering van een zesurendienst voor ondergronds personeel en de verstrekking van meer voedsel, verlangden de arbeiders de verwijdering van een aantal ingenieurs en opzichters die verantwoordelijk werden gehouden voor het gehate 'jaag- en drijsysteem' van voor de oorlog. De Commissie van Bijstand, op iedere mijn geformeerd om klachten over onpatriottisch en 'onsociaal gedrag' te onderzoeken, legde de zeven beambten een tijdelijke schorsing op en wist de stakers te bewegen het werk te hervatten. De ondergrondse arbeiders van de Julia

⁵⁶ Brouns, *Laura & Vereniging*, 89.

⁵⁷ Fred Cammaert, 'Tijdens de oorlogen', *Weet je nog koempel? De Mijnen in Limburg* 14 (Zwolle 2004) 338.

hadden zich solidair verklaard, zij staakten door. Toen de directie de volgende morgen geen gehoor wenste te geven aan de eis tot onmiddellijk ontslag van hoofdingenieur Edixhoven, drie bedrijfsingenieurs en de oud-hoofdopzichter van het ondergrondse bedrijf van de Laura, brak aldaar de staking opnieuw uit. De militair commissaris voor de Mijnstreek, tegelijk belast met het toezicht op de mijnen, zag zich genoodzaakt in te grijpen. Op 31 oktober ontzegde hij de betrokken functionarissen de toegang tot het bedrijf, in afwachting van een nader onderzoek. Het werk werd op 2 november hervat. In de andere Limburgse mijnen speelden zich dezelfde taferelen af en de mijnwerkersbonden, snel herrezen na de bevrijding, sponnen er garen bij. De Algemene Bond voor Werkers in het Mijnbedrijf (ABWM), de nieuwe eenheidsvakbond, riep op tot de vorming van een sociaal rechtvaardige maatschappij. 'De verhoudingen zoals wij die voorheen gekend hebben zijn voorbij en mogen niet terug keren. Een nieuwe ordening moet komen, een ruimere erkenning en waardering zal het deel der werkers moeten zijn, erkenning en waardering van de arbeid als belangrijkste factor in het productieproces'.⁵⁸ De leiding van de Nederlandse Katholieke Mijnwerkersbond (NKMB) wist ook hoe: 'De allereerste en noodzakelijkste veranderingen moeten aangebracht worden in de leiding der bedrijven zelf. [...] Zij die leidinggevende functies bekleedden in 't verleden en blijk gaven wars te staan ten aanzien van sociale begrippen, moeten verwijderd worden. Eveneens zij die de zo nodige tact en kunde missen om met personeel om te gaan.[...] Dat verdroegen de werknemers in een periode van gedeeltelijke of algehele machteloosheid. Doch nu, bij het vormen en hervormen der bedrijven [...]worden dergelijke mensen niet meer geduld. [...] Dit is de grote schoonmaak of zuivering in de bedrijven'.⁵⁹

Onlangs merkte Wim van der Linde op, dat de Commissies van Bijstand in de dominerende informele gezagsstructuur van die dagen oppermachtig waren en dat door hun eigenmachtige optreden in de Mijnstreek, een chaotische situatie ontstond die tot ver in 1945 aanhield. Frans Dohmen, de voorzitter van de NKMB, gaf later toe dat de controle op de werking van de commissies tekort schoot. 'Als er iemand tijdens de oorlog een mijnwerker om welke zinnige reden dan ook op zijn nummer had gezet, dan was dat al voldoende om de man buiten de poort te zetten. Door het willekeurig buiten het bedrijf zetten van een aantal leidinggevende en toezichthoudende lieden kwam de angst er bij de resterende werkgevers en beampten zo hoog in te zitten dat zij 'ja en amen' zeiden op alles wat werd voorgelegd'.⁶⁰ Toch waren de Commissies van Bijstand de situatie lang niet altijd meester, zoals blijkt uit de gebeurtenissen op de Laura in maart 1945. Op 13 maart van dat jaar keerden twee gewraakte opzichters met instemming van de Commissie van Bijstand terug op het werk, nadat zij waren teruggezet tot hulpopzichter. Een tactische fout, want zoals één van de stakers verklaarde:

⁵⁸ *De Werker* 17, nr. 1 (2 december 1944).

⁵⁹ *De Mijnwerker* 37, nr. 5 (9 december 1944).

⁶⁰ Wim van der Linde, 'De naoorlogse zuiveringen in het mijnbedrijf als reactie op sociale en religieuze tegenstellingen', *Studies over de Sociaal-Economische Geschiedenis van Limburg* 49 (2004) 203.

'juist deze twee wilden de arbeiders per se niet zien, nu en nooit meer'.⁶¹ Prompt brak in het bedrijf een nieuwe wilde staking uit. De commissieleden en de leiders van de vakorganisaties probeerden de geesten te bezweren, maar vonden geen gehoor. Na drie dagen staken greep het Militair Gezag in en sommeerde de arbeiders, onder dreiging van sancties, het werk met ingang van 17 maart te hervatten. Zij weigerden opnieuw, waarop de verantwoordelijke gezagsdrager dertien arbeiders liet arresteren en afvoeren. Pas toen de beide opzichters zich op 18 maart uit eigen beweging terugtrokken, kwamen de gemoederen tot bedaren. Een dag later besloten de mijnwerkers van de Laura, zij het morrend, weer aan het werk te gaan.⁶²

Steunend op het corporatieve gedachtegoed, was ondertussen in katholieke vakbondskringen, commissies en studieclubs gewerkt aan een blauwdruk voor een nieuwe ordening van het sociaal-economische leven. Medezeggenschap in de bedrijven en een publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie (PBO) moesten nieuwe verhoudingen scheppen tussen werkgevers en werknemers. Tegenstellingen zouden zo in onderling overleg worden opgelost en de arbeidsvreugde terugkeren. Eén van de propagandisten van de PBO, mijnningenieur F.C.M. Wijffels, was in februari 1945 benoemd tot minister van sociale zaken en waterstaat in het tweede kabinet-Gerbrandy en in die hoedanigheid belast met mijn-aangelegenheden. Wijffels formeerde een speciale commissie onder leiding van de Nijmeegse hoogleraar F.J.Th. Rutten om advies uit te brengen over een mogelijke PBO in de mijnindustrie. Tegelijkertijd plaatste hij alle mijnen onder beheer van de staat, om zo de sterk gedaalde steenkoolproductie op te voeren. Staatsmijnendirecteur Ch. Groothoff werd tot beheerder benoemd omdat hij, in de woorden van een van de voormalige militaire gezagsdragers 'als enige van de mijn directeuren de nieuwe tijdgeest begrijpt'.⁶³ Op 9 mei, vier dagen na de bevrijding van West-Nederland en de capitulatie van de Duitse troepen, bood de Commissie Rutten haar eindrapport aan. Na enige wijzigingen werd het ontwerp voor een nieuwe organisatie van het mijnbedrijf bij Koninklijk Besluit van 20 juni 1945 als 'Mijnstatuut 1945' vastgesteld. Voortaan konden de vakbonden vertegenwoordigers aanwijzen in de Ondernemingsraden en in een in oktober 1945 ingestelde Mijnindustrieraad.⁶⁴

Voor het zover was, riep beheerder Groothoff alle arbeiders en beambten in het mijnbedrijf op de strijdbijl te begraven en alles in het werk te stellen de kolenproductie op te voeren. Die was door de recente onrust en het jarenlange 'lummelen' en 'traineeren' tijdens de bezetting tot een absoluut dieptepunt gedaald. 'Wij moeten niet vergeten, dat thans een begin wordt gemaakt met de verwezenlijking van onze bedrijfsorganisatie, die gebaseerd is op de gemeenschappelijk gedragen verantwoordelijkheid. Er mag dus geen tegenstelling van

⁶¹ *De Mijnwerker* 38, nr. 13 (31 maart 1945).

⁶² SHC, archief Laura en Vereniging, inv.nr. 2028, 'Stakingen in ons bedrijf', 31 juli 1945.

⁶³ W. Klaassen, *De mijnwerkersbonden in bevrijd Zuid-Limburg* (doctoraalscriptie KU Nijmegen 1974) 62.

⁶⁴ H.C.M.M. Tromp, 'Het mijnstatuut en zijn werking in de praktijk', overdruk uit: *Bestuurswetenschappen* (mei 1948).

belangen bestaan. De arbeiders mogen niet proberen om voor zoo weinig mogelijk werk zooveel mogelijk geld te krijgen; de bedrijfsleiding mag niet trachten voor zooveel mogelijk werk zoo weinig mogelijk geld te betalen; en de beambte moet niet zitten uitrekenen wat voor hem voordeliger of gemakkelijker is, in het gevlj komen van den arbeider of van de bedrijfsleiding. Wij zijn allen gemeenschappelijk verantwoordelijk en hebben gemeenschappelijk onzen plicht te doen, wil de bedrijfsorganisatie een succes worden. Dat beteekent, dat het de plicht van den arbeider is een redelijke prestatie te leveren; dat het de plicht van de bedrijfsleiding is daarvoor een redelijke belooning te betalen; en dat het de plicht van den beambte is, te zorgen, dat door beiden aan hun plichten wordt voldaan'.⁶⁵ Over wat 'redelijk' was, liet Groothoff geen twijfel bestaan. Elke houwer werd geacht ten minste 80 procent van de productie van 1938 te halen en kon daarvoor rekenen op een beloning van tien gulden per dienst. Generaal-accorden werden regel en meerwerk zou extra worden beloofd. Van de beambten verwachtte hij vooral een rechte rug, een vaste hand en een vriendelijk gezicht. Slechts op die manier kon worden bereikt waar heel het land om vroeg: meer steenkool.⁶⁶

Groothoff's oproep maakte aanvankelijk weinig indruk. Hoe kon het ook anders: het gebrek aan voedsel, kleding, schoeisel en tal van andere huishoudelijke producten, was nijpender dan ooit. Pas nadat de beheerder in samenwerking met de plaatselijke middenstand een Stichting Mijnwerkersvoorziening (SMV) tot stand wist te brengen en de arbeiders zich met korting van het nodige konden voorzien, leek de stemming in de Mijnstreek om te slaan. Toch was, ondanks eerdere toezeggingen, aan één grief van de mijnwerkers niet voldaan: de belabberde pensioenen. De vakbonden bleven in hun rol en probeerden alsnog via onderhandeling een verhoging van de toelages voor afgekeurde mijnwerkers uit het vuur te slepen. In de bedrijven van Laura en Vereeniging was de revolutionaire geest echter nog steeds niet geheel geweken. Om de pensioeneis kracht bij te zetten, legden de mijnwerkers van de Laura en de Julia begin mei 1946 opnieuw massaal het werk neer. Groothoff verloor zijn geduld en dreigde de stakers te ontslaan, maar de regering schrok terug voor de consequenties en stelde de mijnwerkers uiteindelijk een nieuwe pensioenregeling in het vooruitzicht. Op 15 mei keerde ook de laatste staker weer terug op zijn post.⁶⁷ Vanaf dat moment vertoonden de productiecijfers van Laura en Vereeniging weer een stijgende lijn. Op 25 oktober 1946 wisten de mijnwerkers van de Laura en de Julia met een dagproductie van 33.000 ton voor het eerst de '80-procentnorm' te halen. De beheerder liet weten de hervonden werklust te waarderen en verstrekte gratis pruimrollen en pakjes rooktabak.

Respect en waardering wierpen aanmerkelijk rijpere vruchten af dan het hanteren van de zweep. Dat bleek vooral tijdens de strenge winter van 1947.

⁶⁵ SHC, archief Laura en Vereeniging, inv.nr. 2028, toespraak ir. Groothoff tijdens de vergadering van de Adviescommissie voor Arbeidszaken, 14 september 1945.

⁶⁶ Idem, brief aan de beambten, 30 september 1945.

⁶⁷ SHC, archief Laura en Vereeniging, inv.nr. 569, Richtlijnen, bekendmakingen en instructies, mei 1946.

Het verzamelde beambtencorps van de mijn Julia: de bedenkers, controleurs en administrateurs van het door de mijnwerkers zo gehate proces van rationalisatie, circa 1940. Collectie SHCL, fotoarchief Laura en Vereniging.

Gesterkt door gratis bijvoeding uit eigen keukens, toeslagen op de lonen en de bonnen van de SMV, deden de mijnwerkers er voortdurend een schep bovenop. Eind 1947 kon ingenieur G. Edixhoven, in 1944 nog tijdelijk op non-actief gesteld maar sinds juli aan het hoofd van het bedrijf, het boekjaar tevreden afsluiten. Met een productie van meer dan een miljoen ton steenkool telde Laura en Vereniging weer mee.

Op 1 januari 1949 werd de beheerstatus van de particuliere mijnbedrijven opgeheven. Een half jaar eerder was een staatscommissie (de Commissie Couvée) tot de conclusie gekomen dat de directies hun bedrijven in het verleden in technisch, economisch én sociaal opzicht, hadden geleid op een wijze die volgens de toen geldende normen als verantwoord mocht worden beschouwd.⁶⁸

Op andere leest

Vóór en tijdens de oorlog waren er netwerken en relaties gevormd tussen overheid, bedrijfsleven en vakorganisaties waarop na 1945 kon worden voortgebouwd. Alle partijen waren het eens over het belang van doorvoering van een nationaal industrialisatiebeleid en een geleide loonpolitiek. De ideologie van

⁶⁸ *Rapport van de Staatscommissie ingesteld bij Koninklijk Besluit van 26 november 1946, No.1 (s-Gravenhage 1948) 17-18.*

zuinigheid, zo kenmerkend voor de periode van de wederopbouw, paste daar wonderwel bij en in amper vijftien jaar onderging het economisch leven in ons land een gedaanteverwisseling die weinigen voor mogelijk hadden gehouden. Schaalvergroting, nieuwe techniek en planning kregen nu alle ruimte, niet in het laatst in de mijnbouw. De hernieuwde inzet op modernisering leidde echter ook tot nieuwe ontwikkelingen die, eerder dan verwacht, voor de Limburgse steenkoolmijnen fataal zouden blijken.

Na de bevrijding concentreerden de bedrijfsleiders van Laura en Vereeniging zich op de mechanisatie van de kolenwinning. Niet alleen omdat het land schreeuwde om steenkool en de terugval in productie moest worden goedgemaakt, maar vooral als gevolg van ernstige rekruteringsproblemen. Het scheppen van steenkool in de pijler bleek meer en meer problematisch en de ingenieurs brachten dit rechtstreeks in verband met de groeiende afkeer van het ondergrondse mijnwerk: 'Wij mogen in de mijnbouw het zware werk niet eenvoudig als een vaststaand feit en als onveranderlijk beschouwen. De ingenieur heeft dit op alle gebieden van de techniek met succes bestreden. Waarom zou het niet ook in de mijnbouw mogelijk zijn. De betekenis van de vooruitgang in de techniek is de bevrijding van de zwaarte van de arbeid'.⁶⁹

Toch had 'harde' techniek na 1945 minder status dan na 1918. In de jaren veertig stond de 'menskundige bedrijfsvoering' op de eerste plaats en daarbij werd de hulp van de psycholoog, de pedagoog en de socioloog niet geschuwd. Het Psychologisch Centrum van de Nederlandse Steenkoolmijnen gaf als eerste het lijfblad van de bedrijfspsychologen, 'Mens en Onderneming', uit. De aandacht voor de mens kreeg bij Laura en Vereeniging speciale nadruk in de instructies aan de toezichthoudende beambten. In 1949 stuurde het bedrijf zijn meesteropzichters op cursus; de bijbehorende *reader* laat geen twijfel over het doel: 'Het blijft inderdaad een groot vraagstuk, hoe de mensen ertoe te krijgen, hun best te doen en zich voor de volle honderd procent te geven. De beste oplossing is: Geef ze een moeilijke taak, maar zorg wanneer ze die taak goed vervullen, voor eer en beloning. Er zijn in de mijn geen gemakkelijke baantjes, maar de mensen die weten te vechten en te overwinnen, worden geëerd en beloond. Geef als meesteropzichter ook hierin het goede voorbeeld, dan zullen uw ondergeschikten van hun kant hun beste beentje voor zetten. [...] Een meesteropzichter is niet alleen leider, maar ook opvoeder. Driekwart van zijn tijd moet besteed zijn aan het opvoeden van zijn ondergeschikten'.⁷⁰ De inzet van 'zachte' technieken was er op gericht de ervaren mijnwerkers voor het bedrijf te behouden en de nieuwkomers te verzoenen met het harde bestaan onder de grond. Ogenscheinlijk was er niet veel aan de hand: tussen 1945 en 1950 steeg het aantal werkkrachten in dienst van Laura en Vereeniging van 2.618 tot 3.766.⁷¹ Maar die cijfers zijn misleidend: vele tientallen oudgedienden verlieten het bedrijf en de nieuw-

⁶⁹ SHC, archief Laura en Vereeniging, inv.nr. 518, rapport van ir. H.J. Bardoul, getiteld: 'Personeelsverloop in het ondergrondse bedrijf der mijn Julia', 1958.

⁷⁰ SHC, archief Laura en Vereeniging, inv.nr. 606.

⁷¹ Brouns, *Laura & Vereeniging*, 55.

komers – politieke delinquenten, ontheemden, Poolse en Italiaanse immigranten – waren weinig honkvast, onervaren en soms ronduit ongemotiveerd. Een ervaren mijnwerker legde de vinger op de zere plek: 'Voor ons zijn slechts zij "mijnwerkers", die voor de oorlog reeds in het bedrijf werkten. Allen, die na de bevrijding hier naar toe gekomen zijn vallen dus niet onder dit begrip. Zij moeten nog "mijnwerker" worden, niet alleen wat betreft hun geschooldheid doch ook wat betreft hun mentaliteit. Het is juist zo dat 80 procent van deze nieuwelingen zich wat hun plicht betreft aan schromelijk verzuim schuldig maken. Gaat men de lijst van willekeurige verzuimen na, dan overtreft hun percentage vele malen dat van de werkelijke mijnwerkers'.⁷² De jaarlijkse productiecijfers gaven hem gelijk. Die gingen wel omhoog, maar de winst per houwer was marginaal. 'Zachte' technieken alléén konden het schepprobleem niet oplossen, daarvoor was ook 'harde' techniek noodzakelijk.

De mechanisatie van het koolfront

Tussen 1947 en 1950 reisden de ingenieurs van Laura en Vereniging met grote regelmaat naar de mijnstreken van Duitsland, België, Groot-Brittannië en Frankrijk, om er de nieuwste machines, technieken en werkmethoden te bestuderen. Dichter bij huis leerden zij vooral van hun collega's bij de Staatsmijnen en de Oranje-Nassaumijnen waar al sinds 1946 met afbouwinstallaties werd geëxperimenteerd.

De ingenieurs konden kiezen uit twee modellen: een Brits en een Duits model. De Britten zochten de oplossing vooral in het gebruik van zaag- of freesmachines, die een metersdiepe snee in de kolenwand maakten en de steenkool vervolgens in één keer losmaakten en verwijderden. Die wijze van afbouwen bleek niet erg geschikt voor toepassing in de Laura, de Julia en de andere Limburgse mijnen. De logge machines eisten een bijna stijlenvrij front, terwijl de kolenpijlers in de Limburgse mijnen juist vroegen om veel ondersteuning als gevolg van het slechte dakgesteente. In Duitsland werd vooral geëxperimenteerd met schraap- of schaafinstallaties die de steenkool in dunne laagjes van de pijlerwand pelden. Die machines eisten veel minder ruimte en konden, met een spaarzamer gebruik van stijlen, ook in Limburg worden toegepast. De Nederlandse ingenieurs kozen daarom voor de Duitse wijze van mechanisering, maar voor het zover was werd eerst driftig geëxperimenteerd met het gebruik van stalen stijlen en kappen. Die waren sterker dan de gebruikelijke houten stijlen en lieten meer tussenruimte toe. In de Laura en de Julia waren de eerste, samendrukbare metalen stijlen (typen Gerlach en Schwarz) al in 1936 geïntroduceerd, maar pas na de oorlog verdrongen zij het mijnhout snel. Een ander probleem was de mechanisatie van de afvoer van de steenkool. Het vervoer in de pijler was een combinatie van schop en schudgoot of transportband. Door het gebruik van afbouwmachines zouden de af te voeren hoeveelheden steenkool sterk toenemen. De ideale machine maakte de steenkool los én reduceerde het

⁷² J.H. de Wever, 'Prestatie en produktie in de kolenmijnbouw', *Socialisme en Democratie* 6 (Juni 1949) 347.

schepwerk tot een minimum. De Staatsmijnen vonden de oplossing in de ontwikkeling van een eigen versie van de schraperbak, een van oorsprong Duitse machine die zij door scheepsbouwer *Gusto* in Schiedam lieten bouwen. Het werd het begin van de vestiging van *Gusto Mijnbouw* in Geleen. De schraperbak, een bak met tanden die aan een kabel langs de kolenwand werd getrokken, verenigde het losbreken en het transport van steenkool in één apparaat. De machine werd in 1947 in de Maurits uitgetoetst. In de Oranje-Nassau I werd op dat moment geëxperimenteerd met een alternatief apparaat: de schaafploeg, ontdekt en aangekocht in Tsjecho-Slowakije. De ingenieurs van de Laura en de Julia namen regelmatig een kijkje in de proefpijlers van beide mijnen.⁷³

Kolenploeginstallaties bestonden uit twee onderdelen: een schaafapparaat en een transportband die de kolen opving en verwijderde. De machine werd een ploeg genoemd, omdat zij de kool in één beweging losmaakte en omkiepte. Vanwege de hoogte van de schaaf, bijna 150 centimeter, was de eerste generatie schaafploegen alleen geschikt voor dikke kolenlagen. De Staatsmijnen kwamen al snel met een multischaaf en in Duitsland verschenen de eerste snelschaven; beiden waren inzetbaar in dunne kolenlagen.

Na lang wikken en wegen liet de technische staf van Laura en Vereniging eind 1949 zijn keus vallen op de snelschaaf van de Duitse firma *Westfalia* in Lünen. De schraperbakken van *Gusto* waren weliswaar verder uitontwikkeld, maar de Geleense firma kampte met leveringsproblemen en bood naar verluidt een slechte service.⁷⁴ Vooruitlopend op de ingebruikname van de snelschaven, hadden de ingenieurs op diverse plaatsen in de ondergrondse bedrijven organisatorische veranderingen doorgevoerd en nieuwe hulpmiddelen in gebruik genomen. Zo kocht het bedrijf een aantal hypermoderne boorwagens, mechanische laadschoppen en betonpompen, oefenden de schietmeesters met een nieuwe schietmethode voor de aanleg van steengangen en werd geëxperimenteerd met het injecteren van water in de kolenlagen. Begin 1950 kwam de eerste *Westfalia* snelschaaf in gebruik in de Julia, iets later ook in de Laura. Al naar gelang de ervaringen werden de machines in eigen huis voortdurend aangepast en gemodificeerd. Dat gold eveneens voor de ondersteuning die door de versnelde vooruitgang in de kolenlagen, aan steeds hogere eisen moest voldoen. Omstreeks het midden van de jaren 1950 schakelde Laura en Vereniging over op een verbeterde kolenploeginstallatie, eveneens geleverd door de firma *Westfalia*. Uitgerust met een krachtige elektromotor en een gepantserde transportband die kon worden verlengd tot 200 meter, was deze zogenaamde Löbbe-Hobel uitermate geschikt voor gebruik in lange pijlers.⁷⁵

De mechanisering onder de grond had ook belangrijke gevolgen voor de bovengrondse bedrijven. Door de inzet van machines trad niet alleen een sterke

⁷³ SHC, archief Laura en Vereniging, inv.nr. 943, Stukken van de Mechanische Commissie, rapport 'mechanische afbouw met schraperbakken', door ir. P. Satijn (21 juli 1947); idem, verslag van een bezoek aan Staatsmijn Maurits (25 oktober 1949).

⁷⁴ SHC, archief Laura en Vereniging, inv.nr. 943, 'Verslag van een bezoek gebracht aan de mechanische pijler op de O.N. I, uitgerust met schilschraperbakken op 19 oktober 1949'.

⁷⁵ SHC, archief Laura en Vereniging, inv.nr. 943, diverse stukken uit de periode 1950-1955.

vergruizing van de steenkool op, er kwam ook steeds meer steen naar boven. Dat maakte een complete vernieuwing van de bovengrondse installaties noodzakelijk. In de eerste helft van de jaren 1950 werd de capaciteit van de wasserijen en de zeefinrichtingen sterk opgevoerd. Vervolgens werd de briketfabriek van de Laura onder handen genomen en werden beide mijnen uitgebreid met nieuwe slik- en fijnkooldrooginstallaties. In 1960 werd schacht I van de Laura, inmiddels 753 meter diep, voorzien van een nieuwe ophaalinstallatie. Tussen 1961 en 1965 werden ook de ophaalinstallaties van de Julia vernieuwd.⁷⁶

De volmechanische winning van steenkool leek rond 1955 een plafond te bereiken, voornamelijk als gevolg van ondersteuningsproblemen. De machines konden alleen in pijlers worden ingezet waar het dakgesteente een stijlenvrij front toeliet. Bovenal was het een probleem hoe te voldoen aan de eis dat de ondersteuning de machinale winning gemakkelijk volgde. De mechanisatiegraad hing daarnaast ook af van het enthousiasme van de bedrijfsleiding. Ondanks de aarzelende start liepen de Laura en de Julia voorop. In 1955 kwam meer dan 50 procent van de productie van Laura en Vereeniging uit volledig gemechaniseerde pijlers.⁷⁷ Bij de Staatsmijnen was 30 tot 40 procent van de koolwinning gemechaniseerd.

Hydraulische stijlen vormden het eerste onderdeel van de oplossing van het ondersteuningsprobleem en de opmaat voor een tweede mechanisatiegolf. Ze hadden een hoog draagvermogen en waren eenvoudig 'te roven'. Omdat met weinig steunpunten kon worden volstaan kwam er steeds meer ruimte voor afbouwachines. Hydraulische stijlen werden voor het eerst in de Julia toegepast, in juli 1958. In het volgende stadium leerden zij wandelen. Twee maal twee achter elkaar staande stijlen werden onderling verbonden en konden als paar ten opzichte van elkaar bewegen. Eén helft werd drukloos gemaakt en naar voren gebracht, daarna kon de schaaf ontkolen en als het stijlenvrije front te breed werd, drukten cilinders de andere helft naar voren. Wandelondersteuning waren imponerende machines, zwaargewichten die passen van ruim een meter konden maken. Ze werden al in maart 1960 in de Julia toegepast.⁷⁸

Met kolenschaven en wandelondersteuning was het werk van de ondergronders onherkenbaar veranderd. In plaats van de houwer, werd de pijler bevolkt door personen die de voortgang van machines reguleerden. Het aantal technische specialisten nam sterk toe, maar aan puur mijnbouwkundige kwaliteiten bleef nog lang behoefte. Het eindpunt, de manloze pijler, werd nooit bereikt. De beheersing van het dakgesteente was nog niet optimaal en de kosten maakten een manloze pijler oneconomisch. In 1964 haalde Laura en Vereeniging bijna 87 procent van zijn productie uit mechanische pijlers.⁷⁹ Toch waren de machines en al het technisch vernuft niet in staat de Laura en de Julia te redden van sluiting.

⁷⁶ Brouns, *Laura & Vereeniging*, 34-35, 42-43.

⁷⁷ *De Mijn* 2 (1956-1957) 20.

⁷⁸ *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw II: Delfstoffen Energie Chemie* (Zutphen 2000) 60.

⁷⁹ *De Mijn* 8 (1964) 26.

Begin jaren 1960 gold de wandelondersteuning als het summum van ondergrondse mijnstechniek. Collectie SHCL, fotoarchief Laura en Vereniging.

De weg naar het einde

Anno 1957 leek de steenkolenmijnbouw nog een industrie in volle ontwikkeling. De regering had de winning van steenkool kort tevoren nog tot een van de prioriteiten van haar industrieel beleid verklaard. Besloten was dat in Vlodrop Staatsmijn Beatrix zou worden aangelegd en er werd druk gespeculeerd over de ontsluiting van de kolenvoorraden in de Peel. Laura en Vereniging werkte ondertussen met volle kracht aan de modernisering van haar mijnen. Onverwacht snel veranderde het klimaat. Terwijl goedkope buitenlandse olie de brandstofmarkt overspoelde werd de Europese mijnindustrie in 1958 overvallen door een afzetcrisis. Het jaar daarop prikte de Nederlandse Aardolie Maatschappij in de gasbel van Slochteren. Terwijl het vertrouwen in de steenkolenindustrie begon af te nemen, nam de daling van het arbeidersbestand in de mijnen dramatische vormen aan. Met name bij de Staatsmijnen. Het waren vooral de jongste en krachtigste houwens die de Limburgse mijnen verlieten. Ook het aantal leerlingen van de diverse mijnscholen daalde snel. Het hoofaccent van het wervingsbeleid in de mijnindustrie werd dan ook grotendeels afgestemd op het aantrekken van buitenlandse arbeiders. De levensvatbaarheid van de Limburgse mijnen kwam echt ter discussie te staan toen Staatsmijnen in de rode cijfers belandde. Dat was in 1962. In 1964 werd door de hoofddirectie van het staatsbedrijf nog een laatste maal fundamenteel gediscussieerd over de toekomst. Een werkgroep boog zich intussen over de vraag of het mijnbedrijf nog toekomst had. In oktober hakte de hoofddirectie de knoop door. Sluiting van de staatsmijnbedrijven was, hoe spijtig ook, onvermijdelijk en diende zo

spoedig mogelijk te gebeuren. De toenmalige minister van Economische Zaken J.E. Andriessen, weigerde die uitkomst te aanvaarden. Korte tijd later viel het kabinet en nam J. M. den Uyl het ministerie over. Den Uyl beseftte dat de mijnen reddeloos verloren waren, maar nam de tijd om een verantwoord sociaal beleid uit te denken. Op 17 december 1965 presenteerde hij zijn Eerste Mijnota in een bomvolle zaal van de Heerlense stadsschouwburg. Het doek voor het mijnbedrijf leek gevallen. De directies van de particuliere mijnen geloofden nog in de veerkracht van hun bedrijven. Ze maakten immers nog steeds winst. Nederland wenste echter over te stappen op aardgas. Alle plannen gingen uit van een snelle en diepe penetratie van de huishoudelijke markt, het domein van de particuliere mijnen. Dit kon des te sneller als de ondergronder meteen en definitief bovengronds kwam.⁸⁰

Begin 1967 werd op initiatief van Laura en Vereniging de Stichting Werkvoorziening Particuliere Mijnen opgericht. Met steun van de regering startte de onderneming met nieuwe industriële activiteiten, die op termijn moesten leiden tot een omschakeling van de werkzaamheden en vervangende werkgelegenheid voor haar personeelsleden. In februari van dat jaar kwam Steenfabriek Nievelstijn in bedrijf. In oktober startte Laura Motoren met de productie van bromfietsmotoren. Laura Metaal opende in 1968 de deuren en in mei 1969 begon Pionier-Laura met het vervaardigen van afdichtingsringen voor de auto-industrie. De sluiting van de Laura was op dat moment al op handen. 's Ochtends was het er stil aan de poort; bijna al het personeel was naar de Julia overgebracht. De werkpunten in het Lauraveld waren vanuit de Julia bereikbaar via een verbindingsteeggang op de 365-meter verdieping. In 1970 werden de laatste Laura-kolen 'getrokken' en sloot de directie definitief de boeken. De Julia bleef nog vier jaar in bedrijf. Op 20 december 1974 kwam de allerlaatste wagen kolen boven. Alleen de elektriciteitscentrale bleef nog tot halverwege de jaren 1980 in gebruik, maar toen waren de steenkolenmijnen van Laura en Vereniging al geschiedenis.

Besluit

Het heeft lang geduurd voor in Nederland de idee rijpte dat er vooruitgang mogelijk was voor iedereen. Dat daarvoor instituties als een representatieve democratie en een rechtstaat nodig zijn. Dat daar een bepaalde houding bij hoort: van nieuwsgierigheid, punctualiteit en efficiency. Van het besef dat sociale veranderingen onontkoombaar zijn, zoals gelijke rechten voor mannen en vrouwen en respect voor individuele vrijheid. De Limburgse steenkoolindustrie heeft in dat proces, tegen wil en dank, een voorname rol gespeeld. Zij vormde één van de arena's waarin het nieuwe botste op het oude.

Lange tijd gold in de geschiedschrijving van de Limburgse mijnbouw het beeld dat de mijndirecties, de politiek en de kerk gemene zaak hadden gemaakt en de emancipatie van de mijnwerkers in de weg stonden. Zelfs de arbeider ging niet

⁸⁰ *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw II: Delfstoffen Energie Chemie (Zutphen 2000)* 61-65.

vrijuit: het ontbrak hem aan klassenbewustzijn en aan strijdbaarheid. Wat men de propagandisten van deze visie voor de voeten kan werpen, is dat de arbeider in hun ogen altijd slachtoffer is gebleven. Ze zijn nooit in staat geweest hem gewoon als mens te zien. Of te beseffen dat er behalve strijd en leed ook liefde, humor en ontspanning bestond in het leven van de arbeidersklasse. Wie voor een dubbeltje geboren werd, zou inderdaad niet snel een kwartje worden. Maar daarmee is niet gezegd dat het leven als dubbeltje minder de moeite van het leven waard was dan het leven van een kwartje.

Mensen maken keuzes en wanneer we maar goed genoeg naar de omstandigheden kijken waarin deze gemaakt worden, blijken ze vaak verrassend rationeel te zijn. Een mijnwerker moest brood op de plank brengen en had niet altijd belang bij het lidmaatschap van een radicale bond. Veel arbeiders vonden bovendien dat zij de vakbond niet nodig hadden. Zij hadden een andere strategie: hard werken, in een goed blaadje komen bij de baas, promotie maken als het even kon. De mijn directeur moest een bedrijf 'runnen' en zijn aandeelhouders dienen, zonder het werkvolk al te zeer van zich te vervreemden. En de burgemeester en de pastoor zochten naar wegen om 'de boel bij elkaar te houden'. Onlangs trok Ben Gales een streep onder de discussie: 'Hoe moeilijk het ook vaak verliep, corporatistisch onderhandelen zorgde voor meer stabiliteit en voorspelbaarheid en dat vergrootte het vertrouwen in een tijd van onzekerheid. [...] Niet alleen aanpassing stond op de agenda maar ook constructie'.⁸¹

Als het waar was, zoals George Orwell in zijn boek *The Road to Wigan Pier* schreef, dat in de jaren dertig 'nylon kousen, zalm in blik, goedkope chocola, films, radio, sterke thee en de voetbaltoto samen een revolutie hebben voorkomen'⁸², dan zou men kunnen stellen dat de materiële ontwikkelingen van de jaren vijftig en daarna, een revolutie 'van onderop' voorgoed onmogelijk hebben gemaakt. Dankzij de vrije markt lag het bezit van luxegoederen als auto's en televisies binnen het bereik van de velen. Huishoudelijke apparaten werden van luxeartikelen tot gewone gebruiksvoorwerpen en bevrijdden de mens van zware en tijdrovende dagelijkse besommeringen. De sociale woningbouw gaf ook de arbeider de kans te wonen in een ruime woning, met een badkamer en een toilet in huis. Vanaf de late jaren 1950 leefde de arbeider in een voorheen voor ondenkbaar gehouden weelde. Dankzij de nieuwe sociale wetgeving was hij er bovendien van verzekerd dat deze nieuwe welstand hem niet zomaar zou komen te ontvallen, zelfs als hij door ziekte of ouderdom niet langer in staat zou zijn om te werken. De mijnsluitingen brachten het bouwwerk van de verzorgingsstaat weliswaar aan het wankelen, het bleef overeind.

⁸¹ Ben Gales, 'Houwen en stof bijten? Maakbaarheid in een mijnstreek', *Studies over de Sociaal-Economische Geschiedenis van Limburg* 45 (2000) 45.

⁸² George Orwell, *The Road to Wigan Pier* (London 1971) 80, 81.